

AKADEMIE ALTERNATIVA s.r.o.

Studijní obor: Umělecké terapie- Modul B. Arteterapie

Absolventská práce

**MOŽNOSTI ARTETERAPIE U MLADÝCH DOSPĚLÝCH LIDÍ
S MENTÁLNÍM A KOMBINOVANÝM POSTIŽENÍM**

Svitavy, 2020

Mgr. Marcela Švecová

Prohlašuji, že jsem absolventskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.
Souhlasím, aby práce byla zpřístupněna ke studijním a propagačním účelům.

Mgr. Marcela Švecová

Poděkování

Děkuji mému konzultantu Mgr. Petru Exlerovi, Ph. D. za cenné rady, ochotu, nasměrování, vstřícnost a trpělivost. Děkuji všem lektorům Akademie Alternativa za mimořádné studijní chvíle, vstřícné vedení a předané zkušenosti, mým kolegům za otevřenost a příjemně strávený čas studia.

Švecová, Marcela: MOŽNOSTI ARTETERAPIE U MLADÝCH DOSPĚLÝCH LIDÍ S MENTÁLNÍM A KOMBINOVANÝM POSTIŽENÍM. Absolventská práce, Olomouc: Akademie Alternativa s.r.o., 2020, s. 125

Obsah práce: Absolventská práce mapuje možné využití arteterapeutických technik při práci s mladými dospělými lidmi s mentálním a kombinovaným postižením, usiluje i o nástin možných inovativních přístupů arteterapeuta při jejich používání.

Klíčová slova: arteterapie, mentální postižení, kombinované postižení, rodina jedince s mentálním a kombinovaným postižením

Švecová, Marcela: THE POSSIBILITIES OF ART THERAPY IN YOUNG ADULTS WITH MENTAL AND MULTIPLE DISABILITIES. The graduation thesis, Olomouc: Akademie Alternativa s.r.o., 2020, s. 125

Summary: The graduation thesis describes the possibilities of using art therapy techniques in working with young adults with mental and multiple disabilities. The thesis also aspires to outline possible innovative approaches of an art therapist in using them.

Key words: art therapy, mental disability, multiple disability, family of mental and multiple disabled man

Obsah

ÚVOD	7
1 UMĚLECKÉ TERAPIE	8
1.1 ARTETERAPIE.....	8
1.1.1 Formy, metody a techniky arteterapie.....	9
1.1.2 Osobnost arteterapeuta.....	10
2 MENTÁLNÍ RETARDACE.....	11
2.1 PŘÍČINY VZNIKU.....	11
2.2 KLASIFIKACE MENTÁLNÍ RETARDACE.....	12
2.3 CHARAKTERISTIKA JEDNOTLIVÝCH STUPŇŮ MENTÁLNÍ RETARDACE	12
2.4 VÝCHOVA A VZDĚLÁVÁNÍ JEDINCŮ S MENTÁLNÍ RETARDACÍ.....	13
3 KOMBINOVANÉ POSTIŽENÍ.....	17
3.1 PŘÍČINY VZNIKU	17
3.2 KLASIFIKACE KOMBINOVANÉHO POSTIŽENÍ.....	18
3.3 VÝCHOVA A VZDĚLÁVÁNÍ JEDINCŮ S KOMBINOVANÝM POSTIŽENÍM .	19
4 RODINA.....	20
4.1 RODINA DÍTĚTE S MENTÁLNÍM A KOMBINOVANÝM POSTIŽENÍM	20
4.1.1 Fáze vyrovnávání se se zátěžovou situací.....	20
4.1.2 Sourozenci dítěte s postižením	22
5 MOŽNOSTI ARTETERAPIE U MLADÝCH DOSPĚLÝCH LIDÍ S MENTÁLNÍM A KOMBINOVANÝM POSTIŽENÍM.....	24
5.1 CÍLE, HYPOTÉZY, POUŽITÉ METODY	24
5.2 KAZUISTIKY	25
5.2.1 Josef	25
5.2.2 Andrea	25
5.2.3 Květa.....	26
5.2.4 Šárka	27
5.2.5 Jana	27
5.2.6 Eva	28
5.2.7 Dana	29
5.2.8 Alena	29
5. 3 PRŮBĚH SETKÁNÍ	30
5.3.1 Setkání první	30
5.3.2 Setkání druhé.....	32
5.3.3 Setkání třetí	34
5.3.4 Setkání čtvrté.....	37
5.3.5 Setkání páté	39

5.3.6 Setkání šesté	41
5.3.7 Setkání sedmé.....	43
5.3.8 Setkání osmé	45
5.3.9 Setkání deváté	47
5.3.10 Setkání desáté.....	49
5.3.11 Setkání jedenácté	50
5.3.12 Setkání dvanácté.....	53
5.3.13 Setkání třinácté.....	57
6 SHRNUTÍ	61
7 ZÁVĚR.....	63
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	64
Příloha č. 1 – Obrázky klientů	Chyba! Záložka není definována.

ÚVOD

„Cílem umění je učinit člověka šťastným.“

Michelangelo Buonarroti

Lidskou společností rozumíme pestré společenství lidí, jejichž prolínáním, spoluprací a vzájemným doplňováním a obohacováním se může vzniknout fungující systém uspokojující potřeby všech jeho členů. Může. Každý jeden člověk však představuje výrazně specifickou a individuálně odlišnou osobnost. Přirozenou součástí společnosti jsou i lidé, kteří se netrápí celosvětovými problémy, potřebují se najíst, napít, smát se a mít někoho rádi. Být spokojeni. Nikdy nebudou schopni postarat se sami o sebe, vždycky budou potřebovat pomoc, lásku a péči druhých, společné soužití ale mohou výrazným způsobem obohatit a posílit. Svou přítomností, svou bezprostředností, svou upřímností.

Právě takoví jsou lidé s mentálním a kombinovaným postižením, se kterými pracuji už sedmnáct let v oblasti speciálního školství.

Vždycky jsem měla sklon při práci s dětmi i dospělými lidmi s postižením používat nové, netradiční postupy a techniky a velmi mne bavilo hledat další cesty pro možnou práci s uvedenou skupinou. Moje snažení však postrádalo nějakou jasnou konstrukci, přesné stanovení cílů, uspořádání možných postupů i vymezení určitých závěrů. Nic nebylo zaznamenáno, práce probíhala nahodile a nesystematicky.

V pravou chvíli se přede mnou objevila možnost studia arteterapie a já jsem postupně zjišťovala, že už řadu let tíhnu k oblasti uměleckých terapií, že intuitivně některé arteterapeutické techniky ve své praxi aktivně používám, netuše, že se jedná právě o arteterapeutické techniky. Prvotním záměrem mého studia bylo pouhé doplnění speciálně pedagogické práce. Dnes však vidím arteterapii ne jako doplněk, ale jako jeden ze stabilních základových kamenů celé mé práce s lidmi s postižením.

Absolventská práce je zaměřena na možnosti arteterapie u lidí s mentálním a kombinovaným postižením. Teoretická část vysvětluje čtenáři pojem arteterapie, zmiňuje se i o artefiletice ve školním prostředí, upozorňuje na rozdíly mezi uvedenými pojmy. Dále pracuje s termíny jedinec s mentálním a kombinovaným postižením, věnuje se i problematice rodiny jedince s postižením. Praktická část se zaměřuje na rozvoj komunikace a spolupráce ve skupině mladých lidí s mentálním a kombinovaným postižením, na posílení adekvátního vnímání sebe sama jako předpokladu pro úspěšné začlenění do společnosti.

1 UMĚLECKÉ TERAPIE

Světový název Art Therapy můžeme do češtiny volně přeložit jako Terapie uměním. V České republice se vžil název UMĚLECKÉ TERAPIE. Do uměleckých terapií spadají čtyři hlavní umělecko – terapeutické obory, jednotlivé terapie se liší svým prostředkem. Jedná se o ARTETERAPII, MUZIKOTERAPII, DRAMATERAPII a TANEČNĚ – POHYBOVOU TERAPII. V České republice působí MAUT – Mezinárodní asociace uměleckých terapií, která zastřešuje a odborně garantuje všechny tyto čtyři umělecko – terapeutické obory, asociace i jednotlivé terapeuty (ABC.CZ Slovník cizích slov).

Samotný název se skládá ze dvou slov. *Umění* jako takové je jen obtížně definovatelné především z důvodu své mnohotvárnosti, rozmanitosti a multifunkčnosti. Umění je úzce spojeno s životem člověka i s lidskou historií. Už z historických nálezů jeskynních maleb pravěkých civilizací můžeme usuzovat na prožívání tehdejších lidí, každé umělecké dílo vypráví příběh svého autora zasazený do historických kontextů příslušné doby. Současně ale působí na člověka, který se na něj dívá, bytostně se jej dotýká, oslovuje ho. Každý člověk hledá v uměleckém díle právě to, co je v danou chvíli pro něj nejvíce aktuální, co ho oslovuje, co prožívá právě teď a nyní.

Terapie podle slovníku cizích slov znamená *léčení*. Naše společnost vnímala a troufám si říci, že drtivá většina společnosti dosud vnímá terapii jako záležitost čistě medicínskou. Považujeme-li umělecké terapie za „*léčení uměním*“, už z názvu zřetelně cítíme interdisciplinární propojení a spolupráci oborů lékařských, pedagogických, uměleckých, sociálních i filozofických. Jejich úzkou spoluprací lze dosáhnout komplexního působení na klienta s využitím nových terapeutických možností, metod, postupů.

Cílem uměleckých terapií by mělo být dosažení souladu mezi cítěním, myšlením, vůlí, verbálním i neverbálním projevem jedince. Pak dochází nejen k harmonickému a přirozeně pravdivému projevu, ale i k snadnějšímu nalezení pevného bodu v nás, a tedy ke snadnějšímu pochopení sebe sama (Beníček in Beníčková, 2017).

1.1 ARTETERAPIE

Arteterapie využívá výtvarné umění jako prostředek komunikace mezi klientem/klienty a arteterapeutem, jako možnost vyjádření a následného poznání sebe sama, svého vnímání, prožívání, emocí i myšlení. Jejím cílem není vytvoření umělecky hodnotného výtvarného díla, sleduje především osobní prožitek klienta a vlastní interpretaci díla jím vytvořeného. Zpočátku byla arteterapie využívána především v práci s duševně nemocnými lidmi, postupně začaly být její metody a postupy využívány i v jiných než lékařských oborech, ve školství, v sociální oblasti, dnes nachází své využití i při práci s tzv. „normální“ populací.

V oblasti školství se setkáváme i s *artefiletikou*. Podle Slavíkové je artefiletika reflektivní, tvořivé a zážitkové pojetí vzdělávání, které vychází z umění a expresivních kulturních projevů (výtvarných, dramatických, hudebních apod.) a směřuje k poznávání i sebepoznávání prostřednictvím reflektivního dialogu o zážitcích z expresivní tvorby nebo vnímání umění (Slavíková, 2015). Kdy tedy hovořit o artefiletice a v jakých situacích se jedná o arteterapii? Chápeme-li arteterapii čistě jako nástroj léčby duševních a sociálních poruch, spadá pouze do rukou psychoterapeutů, mluvíme tedy o klinické oblasti. Arteterapie je však v rukou citlivého odborníka velmi úspěšně využitelná i v oblasti školství, především jako prevence vzniku sociálně patologických poruch. Široké využití arteterapie vidím pak právě v oblasti speciálního školství, u dětí se speciálními vzdělávacími potřebami. Domnívám se, že hranice

mezi arteterapií a artefiletikou je velmi tenká a velmi záleží na osobnosti člověka, který pracuje s danou skupinou či jednotlivcem. Můžeme ho nazývat arteterapeutem, vedoucím, učitelem...

Ačkoliv arteterapie, jak už z jejího názvu vyplývá, přistupuje ke klientovi prostřednictvím výtvarného umění, prolíná se a doplňuje i s dalšími oblastmi uměleckých terapií – muzikoterapií, dramaterapií a tanečně pohybovou terapií. Je na uvážení každého arteterapeuta, jakými prostředky se přiblíží ke svému klientovi, vyladí se na stejnou notu, tak, aby jejich spolupráce a komunikace byla všem zúčastněným prospěšná a umožňovala úspěšné naplnění stanovených arteterapeutických cílů.

1.1.1 Formy, metody a techniky arteterapie

Arteterapie se rozděluje na *receptivní arteterapii*, kdy klient není přímo aktivně zapojen do procesu tvorby, dochází k cílenému působení výtvarného umění na klienta (obrazové galerie, umělecké fotografie, obrázkové knihy aj.). Umění na klienta působí a dochází k impresi (dojem, vjem). Druhou možností je *produktivní arteterapie*, při které se klient aktivně výtvarně projevuje a dochází k expresi, tedy vyjádření (Beníček in Beníčková, 2017). Při vlastní arteterapeutické práci většinou dochází k impresi i k expresi, při vedení arteterapeut vždy vychází z aktuálních možností a schopností klienta. Většina „výtvarným uměním nepolíbených“ klientů v počátku své práce může pociťovat jistý ostych ze svého výtvarného vyjádření, nedůvěru v sebe sama a ve své výtvarné „nadání“. Tyto pocity mohou pramenit z nastavení současného školského systému, kdy se celá řada z nás setkala s necitlivým hodnocením svého výtvarného projevu ze strany spolužáků anebo ještě hůře, ze strany učitele. Bohužel se s tímto „výkonovým“ hodnocením setkáváme v oblasti školství stále, výtvary žáků jsou kritizovány, překreslovány učitelem, bodovány, známkovány. Jak chceme hodnotit obraz body, známkou? Dostal by Picasso čtverku, protože jeho obrazy na mě působí příliš geometricky a Hieronymus Bosch snad pětku, protože jeho obrazy mě děsí? Hodnotíme nehodnotitelné.

Formy arteterapie

1. Individuální arteterapie

Pro některé klienty se jeví jako prospěšnější forma individuální arteterapie, jedná se o vzájemnou spolupráci a komunikaci arteterapeuta a klienta. Vhodná je zejména v případech, kdy klient není schopen aktivně spolupracovat, případně vůbec být ve skupině ostatních lidí. Mé dosavadní zkušenosti zatím ukazují, že individuální arteterapie se jeví jako vhodná pro klienty se závažnou poruchou chování. Při skupinové arteterapii těchto klientů dochází k velmi častým verbálním i neverbálním atakům směřujícím k ostatním členům skupiny, arteterapeutický proces je tak často narušován a znehodnocován. Takto vedené aktivity nejsou pak pro žádného ze zúčastněných ničím přínosné, navíc jsou velmi náročné z pohledu arteterapeutického vedení.

2. Skupinová arteterapie

Arteterapeutická skupina mívá většinou 6-12 členů. Tento počet je důležitý pro možnost zajištění zachování očního i slovního kontaktu se všemi ostatními členy skupiny, pro dosažení skupinové koheze (úroveň pocitu a vědomí „my“, soudržnosti skupiny). V tomto počtu má každý člen skupiny možnost zapojit se do diskuse, je zde dostatek lidí, aby podpořili interakci a volný tok nápadů a zvládli úkoly skupiny (Liebmann, 2010).

Metody arteterapie

1. Metody diagnostické

Vycházejí z psychoterapeutických diagnostických metod a jsou pro další arteterapeutické vedení klienta zcela zásadní. Jejich cílem je odhalení pravé příčiny obtíží klienta, zjištění a definování podstaty problému. Může se jednat o dlouhodobý proces, pravá příčina klientových obtíží bývá často skryta za jiným, méně podstatným problémem. Mezi diagnostické metody patří metoda pozorování, rozhovoru, kresby lidské postavy, kresby rodiny, začarované rodiny, stromu, domu aj. Erudovaný arteterapeut nepovažuje závěry užití jedné diagnostické metody za zcela zásadní a jednoznačné, závěry užití jedné metody si ověřuje využitím dalších diagnostických metod.

2. Imaginace

Jedná se o bdělé snění, rozvíjející tvořivost a fantazii. Imaginace je zprostředkovatelem mezi světem duchovním a materiálním, má mnoho společného s vnitřním prožíváním člověka. Při úspěšné imaginaci dochází k vypnutí „vnitřního kritika“ a následnému plynutí vnitřních obrazů.

3. Animace

Klient se ztotožní s postavou na obrázku a snáze tak komunikuje s arteterapeutem.

4. Restrukturalizace

Původní obrázek je klientem přetvořen na nový, jiný obraz.

5. Transformace

Verbální myšlenky klient přenesl prostřednictvím výtvarného umění na papír.

6. Rekonstrukce

Klient dokresluje koláže, obrázky, fotky.

(artesvet.estranky.cz/clanky/arteterapie/metody-arteterapie)

Techniky arteterapie

V arteterapeutické praxi je možné využívat veškeré umělecké techniky ovšem vždy s přihlédnutím k možnostem a schopnostem klienta. Po odstranění počáteční nejistoty klienta je možné postupně nabízet i náročnější výtvarné prostředky a materiály. I zde hraje roli erudovanost a empatický přístup arteterapeuta.

1.1.2 Osobnost arteterapeuta

Předpokladem k úspěšnému naplnění arteterapeutických cílů je přítomnost a citlivé vedení erudovaného arteterapeuta. Pod pojmem „erudovaného“ rozumím odborníka se znalostmi v oblasti psychologie, psychoterapie, arteterapie, výtvarného umění, pedagogiky, speciální a sociální pedagogiky. Stejnou váhu jako odborným znalostem přikládám ale i osobnostním vlastnostem arteterapeuta, empatii, tvořivosti, osobní rovnováze a uvědomení si svého vlastního „já“. Erudovaný přístup ke klientovi je pak podporován osobní pokorou a uvědomováním si vlastního člověčenství, připuštěním možnosti svých omylů a připravenosti všechno, vždy a všude si neustále ověřovat a potvrzovat.

2 MENTÁLNÍ RETARDACE

Mentální retardace je souhrnné označení vrozeného postižení rozumových schopností, které se projevuje neschopností porozumět svému okolí a v požadované míře se mu přizpůsobit. Hovoříme o neschopnosti dosáhnout odpovídajícího stupně intelektového vývoje, přestože jedinec je přijatelným způsobem výchovně stimulován. Hlavními znaky mentální retardace jsou nedostatečný rozvoj myšlení a řeči, omezená schopnost učení a z toho vyplývající obtížnější adaptace na běžné životní podmínky (Vágnerová, 2004).

Mentální retardace není nemocí, jedná se o trvalý stav. Nejvyšší hranice možného rozvoje jedince s mentální retardací je dána jednak etiologií a stupněm postižení, ale i působením prostředí, výchovou a vzděláváním, sociálním prostředím postiženého jedince, terapeutickým vlivem.

Dolejší (sec. cit. Procházková, In Vítková a kol., 1998) rozumí mentální retardací vývojovou poruchu integrace psychických funkcí, která postihuje jedince ve všech složkách jeho osobnosti (duševní, tělesná, sociální). Nejvýraznějším rysem je trvale narušená poznávací schopnost, různá míra snížení rozumových schopností, která se projevuje nejnapádněji především v procesu učení.

2.1 PŘÍČINY VZNIKU

V populaci se vyskytují přibližně 3% mentálně postižených lidí (Vágnerová, 2010). Výskyt mentálního postižení je rovnoměrně rozvrstven mezi obě pohlaví, některé studie uvádějí nepatrně vyšší výskyt mentálního postižení v mužské populaci.

Příčinou vzniku mentální retardace je postižení centrální nervové soustavy, jde o multifaktoriálně podmíněné postižení, většinou vzniká součinností vrozených a environmentálních faktorů.

K nejčastěji uváděným příčinám vzniku mentálního postižení patří:

1. *Dědičnost*

Intelektové schopnosti dítěte orientačně odpovídají průměru intelektového nadání rodičů, na rozvoji jeho rozumových schopností se podílí i rodinné prostředí, které bývá většinou, právě s ohledem na inteligenční vybavení rodičů, méně podnětné. V těchto případech se většinou jedná o lehkou mentální retardaci.

2. *Genetické příčiny*

Na vzniku mentální retardace se může podílet porucha genetických dispozic (trisomie 21. chromozomu – Downův syndrom, odlišný počet nebo struktura pohlavních chromozomů – např. Turnerův syndrom, genová porucha – např. v důsledku neléčené fenylketonurie).

3. *Teratogenní faktory*

V prenatálním období mohou vývoj jedince negativně ovlivnit různé exogenní faktory:

- faktory fyzikální, např. mechanické poškození hlavičky plodu při porodu, ionizující záření, nedostatek kyslíku krátce před porodem a v průběhu porodu,
- faktory chemické – léky, drogy,
- faktory biologické – virové a mikrobiální (zarděnky).

Tyto exogenní faktory působí na plod v době jeho vývoje prostřednictvím organismu matky.

K poškození CNS může dojít i v období postnatálním v důsledku úrazu, zánětlivého onemocnění, otravy. Pokud takovéto postižení vznikne zhruba do 1,5 až 2 let života dítěte, hovoříme ještě o mentální retardaci.

V případě pozdějšího poškození CNS se jedná již o demenci.

Pokud je příčinou opožděného mentálního vývoje dítěte nepodnětné rodinné prostředí charakterizované nedostatečnou a nepřiměřenou výchovou, jedná se spíše o sociální poškození vývoje rozumových schopností jedince (dříve *pseudooligofrenie*).

2.2 KLASIFIKACE MENTÁLNÍ RETARDACE

Světová zdravotnická organizace (WHO) klasifikovala v roce 1992 pomocí inteligenčního kvocientu mentální retardaci takto:

- F70 lehká mentální retardace IQ 69-50
- F71 středně těžká mentální retardace IQ 49-35
- F72 těžká mentální retardace IQ 34-20
- F73 hluboká mentální retardace IQ 20 a níže
- F78 jiná mentální retardace - nesnadné stanovení stupně mentální retardace z důvodu přidruženého senzorického, somatického postižení, těžkých poruch chování, autismu
- F79 nespecifikovaná mentální retardace - mentální retardace je prokázána, není však dostatek informací pro zařazení jedince do některého z uvedených stupňů mentální retardace

V případě mentální retardace se nejedná o prosté časové opožďování duševního vývoje dítěte, ale o strukturální vývojové změny. Mentálně postižené dítě nelze tedy přirovnávat k mladšímu dítěti bez postižení, neboť nejde o změnu kvantity, ale především kvality (Dolejší, sec. cit. Valenta, Krejčířová, 1997).

2.3 CHARAKTERISTIKA JEDNOTLIVÝCH STUPŇŮ MENTÁLNÍ RETARDACE

Lehká mentální retardace

V raném vývoji dítěte s lehkou mentální retardací pozorujeme jen mírné opožďení nebo zpomalení psychomotorického vývoje. K výraznějším problémům dochází v předškolním období, opožděný vývoj řeči a komunikačních dovedností, vady řeči, obsahová chudost, stereotyp ve hře, menší zvědavost a spontaneita. V období školní docházky vystupuje do popředí konkrétní mechanické myšlení, omezená schopnost logického myšlení, slabší dlouhodobá paměť, mírné opožďení jemné i hrubé motoriky. V oblasti emocionální a volní se objevuje impulzivnost, afektivní labilita, úzkostnost a zvýšená sugestibilita (snadná ovlivnitelnost). Děti s lehkou mentální retardací velmi často vyrůstají v rodinách s méně podnětným a málo motivujícím výchovným působením, což do jisté míry neumožňuje jejich intenzivnější psychomotorický vývoj.

Středně těžká mentální retardace

Omezení psychických procesů je často provázáno přidruženými potížemi (epilepsie, neurologická a tělesná omezení). Řeč je velmi jednoduchá, slovník obsahově chudý, častý výskyt agramatismů, jednoduché věty nebo jednoduchá slovní spojení. Rozvoj myšlení výrazně opožděn, slabá až žádná schopnost kombinace a usuzování. Trvale zůstává celková nekoordinovanost pohybů, neobratnost, neschopnost jemných úkonů. Jedinci se středně těžkou mentální retardací jsou emocionálně velmi labilní, nevyrovnaní, často se objevují afektivní nepřiměřené reakce. Samostatnost v sebeobsluze je mnohdy pouze částečná. Klienti se středně těžkou mentální retardací nejsou schopni úspěšného a samostatného řešení náročnějších situací. U většiny takto postižených jedinců vyvstává nutnost částečného nebo úplného zbavení svéprávnosti v právních úkonech, mimo jiné i z důvodu jejich snadné

ovlivnitelnosti a zneužitelnosti.

Těžká mentální retardace

Výrazné opoždění psychomotorického vývoje s sebou nese již v předškolním věku značnou pohybovou neobratnost, dlouhodobé osvojování koordinace pohybů. Často se objevují motorické poruchy a výrazné omezení hybnosti, příznaky celkového poškození CNS. Postižení provází značné omezení psychických procesů, nápadnosti v koncentraci pozornosti, minimální rozvoj komunikačních dovedností, řeč je omezena na jednoduchá slova případně není vůbec vytvořena. V těchto případech je volena cesta alternativní a augmentativní komunikace, její hledání je ale vzhledem k mentálnímu postižení a motorickému omezení jedince velmi složitou a dlouhodobou záležitostí. Sebeobslužné činnosti a hygienické návyky jsou vytvářeny pouze částečně dlouhodobým tréninkem, někteří z takto postižených jedinců nejsou schopni udržet tělesnou čistotu ani v dospělosti. Postižení charakterizuje významné narušení afektivní sféry, nestálost nálad, impulzivní jednání. Jedinec s těžkou mentální retardací není schopen samostatného života, je zcela odkázán na celoživotní péči druhé osoby.

Hluboká mentální retardace

Jedince s hlubokou mentální retardací charakterizuje velmi těžké omezení motorického vývoje, stereotypní automatické pohyby. Postižení se objevuje v kombinaci s postižením sluchu, zraku, těžkými neurologickými poruchami. Řeč není vůbec rozvinuta, probíhá pouze nonverbální komunikace postrádající smysl. Absolutní narušení afektivní sféry, sebeopoškozování. Omezení možnosti přijímat potravu běžným způsobem, neschopnost sebeobslužných činností.

Výše uvedená klasifikace nezahrnuje jedince, jejichž inteligence spadá do tzv. širší normy (IQ 70-85). V současné době jsou psychology označováni jako „hraniční“ jedinci, rozuměno jedinci inteligenčně na hranici mezi normou a mentální retardací, dříve jedinci „slaboduši.“ Charakteristickým rysem těchto osob je infantilismus, hravost, větší závislost na dospělých a emoční nevyrovnanost. Jejich myšlenkové operace jsou vázané na konkrétní realitu, nedovedou zobecňovat. Řeč bývá obsahově chudší, chybí složitější pojmy, objevují se stereotypy ve vyjadřování. Motorický vývoj nebývá narušen.

2.4 VÝCHOVA A VZDĚLÁVÁNÍ JEDINCŮ S MENTÁLNÍ RETARDACÍ

Výchovu a vzdělávání jedinců s mentálním postižením zajišťují v České republice resorty školství, zdravotnictví a resort sociálních věcí systémem škol, poradenských zařízení a sociálních institucí, a to od narození dítěte s postižením až do jeho stáří.

Právo na vzdělání všech občanů je legislativně zakotveno v právních dokumentech České republiky. Z tohoto pohledu jsou všechny děti vychovatelné a vzdělavatelné.

Pro děti s jakýmkoliv postižením a jejich rodiny je velmi důležitá raná péče. Proto byla zřízena *Střediska rané péče*, jejichž posláním je poskytovat odbornou pomoc a podporu rodinám s dětmi se zdravotním postižením v jejich přirozeném prostředí, s cílem posílit jejich samostatnost a nezávislost na sociální pomoci. Střediska rané péče jsou sociální službou, pro zajištění co nejvyššího možného rozvoje dítěte s postižením spolupracují s odborníky z resortu zdravotnictví, školství a dalších sociálních služeb. Svou péči zaměřují na děti od narození do 7 let.

Vzdělávání dětí s postižením legislativně upravuje *Zákon 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)*, §16 odst. 9 a *Vyhláška 27/2016 o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných*.

„Pro děti, žáky a studenty s mentálním, tělesným, zrakovým nebo sluchovým postižením, závažnými vadami řeči, závažnými vývojovými poruchami učení, závažnými vývojovými poruchami chování, souběžným postižením více vadami nebo autismem lze zřizovat školy nebo ve školách třídy, oddělení a studijní skupiny. Zařadit do takové třídy, studijní skupiny nebo oddělení nebo přijmout do takové školy lze pouze dítě, žáka nebo studenta uvedené ve větě první, shledá-li školské poradenské zařízení, že vzhledem k povaze speciálních vzdělávacích potřeb dítěte, žáka nebo studenta nebo k průběhu a výsledkům dosavadního poskytování podpůrných opatření by samotná podpůrná opatření podle odstavce 2 nepostačovala k naplňování jeho vzdělávacích možností a k uplatnění jeho práva na vzdělávání. Podmínkou pro zařazení je písemná žádost zletilého žáka nebo studenta nebo zákonného zástupce dítěte nebo žáka, doporučení školského poradenského zařízení a soulad tohoto postupu se zájmem dítěte, žáka nebo studenta“ (Školský zákon 561/2004 Sb., §16, odst. 9).

O možném a vhodném zařazení dítěte s mentálním postižením do určitého typu školy rozhodují školská poradenská zařízení, *speciálně pedagogická centra a pedagogicko-psychologické poradny*, a to na základě důkladného psychologického a speciálně pedagogického vyšetření. V případě potřeby vyžadují tato zařízení i posouzení dalších odborníků (psychiatr, neurolog aj.).

V předškolním období navštěvují děti s mentálním postižením běžné mateřské školy, kde jsou integrovány do kolektivu ostatních vrstevníků.

Pro děti předškolního věku s těžším mentálním postižením a kombinovaným postižením jsou určeny přípravné stupně, které jsou zřizovány při speciálních školách. Přípravný stupeň je maximálně tříletý, zajišťuje přípravu žáka na vstup do speciální školy. Školní vzdělávací program přípravného stupně vychází z RVP předškolního vzdělávání a může být doplněn o činnosti, které vedou k počátečnímu utváření klíčových kompetencí uvedených v RVP ZŠS tak, aby ukončení docházky do přípravného stupně vedlo k plynulému přechodu ke vzdělávání v ZŠ speciální. Děti zařazené do přípravného stupně nezískávají vysvědčení, ale osvědčení o absolvování příslušného ročníku, neboť zde neplní povinnou školní docházku. Po ukončení přípravy na vzdělávání jsou zařazovány podle přání rodičů a na základě doporučení školského poradenského zařízení do nejvhodnější formy vzdělávání - individuální integrace, skupinové integrace nebo pokračují ve vzdělávání v ZŠ speciální.

Při základních školách mohou být zřizovány *přípravné třídy*, ty jsou určeny pro děti nejméně pětileté a děti s odkladem školní docházky. Jejich cílem je dorovnání nerovnoměrného vývoje dítěte ještě před nástupem do první třídy základní školy. Zařazení do přípravné třídy je možné pouze na základě doporučení školského poradenského zařízení a písemné žádosti rodičů. Přípravná třída spadá do systému předškolního vzdělávání, práce s dětmi zde probíhá v souladu se samostatně vytvořeným školním vzdělávacím programem, který koresponduje s rámcovým vzdělávacím programem pro předškolní vzdělávání. Přesto se nejedná o stejný přístup a podmínky jako v běžné mateřské škole, kolektiv přípravné třídy tvoří maximálně 15 dětí, práce nese rysy výrazně individuálního přístupu.

Děti s lehkým mentálním postižením školního věku bývají v současné době v drtivé většině případů zařazovány do běžných *základních škol* a to v duchu trendu posledních asi sedmi let nesoucího označení inkluze. Myšlenkou tvůrců inkluzivního přístupu bylo zajištění práva dítěte vzdělávat se v přirozeném prostředí různorodé vrstevnické skupiny po vytvoření patřičných podmínek, s cílem dosažení maximálního možného osobnostního rozvoje všech dětí. Nelze přehlédnout cílený tlak Evropské unie, která „doporučila“ České republice přehodnotit zařazování žáků do tehdejších zvláštních škol. Zákonodárci České republiky pojali celou problematiku velmi důkladně a důsledně, dle mého názoru důsledněji než žádala

Evropská unie, výsledkem je přednostní zařazování všech dětí s postižením, v případě mentální retardace dětí s lehkou mentální retardací, do běžných základních škol. Že učitelé v základních školách nejsou erudovanými odborníky v oblasti speciální pedagogiky, že nemohou za žádných okolností poskytnout v kolektivu 25 žáků individuální péči dítěti s postižením, že asistent pedagoga by měl mít určitou vzdělanostní a osobnostní úroveň, že je třeba asistenty i učitele adekvátně zaplatit, že ke vzdělávání dítěte s postižením je třeba zajištění i materiálních a prostorových podmínek, to už nikdo neřešil. Nyní jsme svědky devastace fungujícího systému speciálního školství v České republice, speciální školy se potýkají s nedostatkem žáků, jsou nuceny vytvářet ročníkově smíšené třídy, zajištění kvalitní výuky se stává přes veškerou snahu pedagogů nereálné.

Souhlasím s inkluzí dětí se smyslovým a tělesným postižením do běžných základních škol, pokud jsou k jejich vzdělávání vytvořeny vhodné podmínky. Zcela však nemohu na základě svých zkušeností souhlasit se zařazováním dětí s mentálním postižením do běžných základních škol. Tyto děti nikdy nebudou naplňovat očekávané výstupy školních vzdělávacích programů, nemohou z podstaty svého postižení stačit pracovnímu tempu svých spolužáků, sebekvalitnější asistent pedagoga jim nezajistí překonání jejich deficitu a zažití pocitu úspěchu, tolik potřebného pro další úspěšný osobnostní rozvoj každého z nás. Setkávám se s řadou dětí s lehkým mentálním postižením a dětí tzv. *hraničních* (viz výše) které „přežijí“ v prostředí běžné základní školy několik let a teprve až na druhém stupni základní školy, když už se u nich rozvinula na základě dlouhodobě zažívaných neúspěchů závažná porucha chování spojená se slovní a fyzickou agresí, začínají odborníci ve školských poradenských zařízeních řešit Nerudovskou otázku: „Kam s ním?“ V tuto chvíli je už ale zařazení do školy zřízené podle §16, odst. 9 školského zákona neefektivní, ani za dva roky intenzivního odborného přístupu nelze dohnat sedm ztracených let. Touha po dosažení úspěchu a ocenění okolí přivádí mnohé z těchto dětí do pouličních vrstevnických skupin se sklonem k trestné činnosti.

Kdo nese odpovědnost za osud těchto dětí? Rodiče? Ani zákonný zástupce nemůže o své vůli nechat zařadit své mentálně postižené dítě do školy zřízené podle §16, odst. 9, k zařazení je vždy třeba doporučení školského poradenského zařízení.

Vedle běžných základních škol zajišťují výchovu a vzdělávání žáků s mentálním a kombinovaným postižením již výše zmíněné *základní školy zřizované podle §16, odst. 9 školského zákona*. Tyto školy poskytují vzdělávání na základě školního vzdělávacího programu zpracovaného podle Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání – minimální doporučená úroveň. Žáci jsou vzděláváni pedagogy se speciálně pedagogickým vzděláním v méně početném kolektivu.

Děti se středně těžkou, těžkou i hlubokou mentální retardací jsou vzdělávány ve *speciálních školách*, pracují podle školního vzdělávacího programu zpracovaného v souladu s Rámcovým vzdělávacím programem pro speciální školy, veškeré činnosti jsou přizpůsobovány jejich možnostem a schopnostem s cílem dosažení maximálního možného rozvoje těchto žáků.

Po dosažení *základního vzdělání*, v případě speciálních škol *základů vzdělání* přecházejí děti s mentálním postižením do systému středního školství. Pro žáky s lehkou mentální retardací jsou určena *odborná učiliště*, studium je zakončeno závěrečnou zkouškou a získáním výučního listu. Tito lidé pak zvládnou samostatnou jednoduchou manuální práci. Žáci se středně těžkou mentální retardací mohou absolvovat *praktické školy jednoleté a dvouleté*. Studium zde je zaměřeno na udržení již dosažených teoretických znalostí a na praktické osvojení jednoduchých manuálních činností jako jsou kuchařské práce, pečovatelské činnosti, dekorátérské práce, činnosti kovodíleenské, dřevodíleenské a zemědělské. Absolventi těchto praktických škol nejsou schopni samostatné práce, mohou vykonávat pouze jednoduchou manuální činnost, ovšem pouze v chráněném prostředí pod dohledem kompetentní osoby.

Chráněné dílny, denní i týdenní stacionáře, jejichž klienty jsou dospělí lidé s mentálním

postižením, spadají do resortu sociálních věcí a slouží k smysluplnému využití volného času svých klientů. Pomáhají tím i rodinám těchto jedinců, neboť péče o člověka s těžším mentálním postižením je velmi časově, fyzicky i psychicky vyčerpávající. Péči o jedince s mentálním postižením, kteří z jakýchkoliv důvodů nemohou žít ve svém přirozeném rodinném prostředí, zastávají *domovy sociálních služeb*. Klientům jsou poskytovány komplexní služby na základě jejich individuálních potřeb, s respektem k lidským právům. Domovy zajišťují a poskytují pomoc a podporu směřující k prožití smysluplného, aktivního a kvalitního života v důstojném a bezpečném prostředí.

3 KOMBINOVANÉ POSTIŽENÍ

Kombinované postižení představuje souběžné postižení dvěma a více vadami, přičemž tyto vady jsou na sobě příčinně nezávislé.

Terminologie v této oblasti není zcela jednoznačná, v České republice se používají pojmy *souběžné postižení více vadami*, *kombinované postižení*, *kombinované vady*, *vícenásobné postižení*.

Vítková (2013) používá termín *těžké postižení*, které chápe jako komplex omezení člověka ve všech jeho prožitkových sférách a výrazových možnostech. Podstatně jsou omezeny a změněny emocionální, kognitivní, tělesné, sociální i komunikační schopnosti.

3.1 PŘÍČINY VZNIKU

Jedinci s kombinovaným postižením představují velice různorodou skupinu, příčiny vzniku tohoto postižení mohou být rozmanité. Často je kombinované postižení výsledkem seskupení škodlivých vlivů či dochází ke kombinaci příčin. Někdy je etiologie nejasná, postižení vzniká v různých etapách vývoje jedince:

Prenatální období

Příčinou vzniku postižení může být infekce matky během těhotenství, její špatná výživa, působení záření a toxických látek, úrazy matky.

Perinatální období

Postižení může vzniknout jako následek hypoxie (nedostatek kyslíku) plodu, porod může být protražovaný (dlouhodobý) či naopak překotný.

Postnatální období

Vznik postižení může zapříčinit nebezpečná infekce novorozence, záněty mozku, úrazy, špatná výživa.

Mezi další etiologické faktory patří:

- infekce, intoxikace,
- indikace psychického charakteru,
- traumata nebo fyzikální faktory,
- nízká porodní hmotnost, předčasné narození,
- vývojové poruchy,
- metabolické poruchy a nutriční činitelé,
- onemocnění CNS a smyslových orgánů,
- vlivy sociálního prostředí,
- chromozomální abnormality,
- genetické vlivy,
- mechanická poškození,
- neznámé prenatální, perinatální a postnatální příčiny,
- kombinace příčin,
- diagnózy predikující vznik kombinovaných vad- DMO, Fetální alkoholový syndrom, Downův syndrom, Wolfův syndrom, Patauův syndrom a další (Ošlejšková, Vítková, 2013).

3.2 KLASIFIKACE KOMBINOVANÉHO POSTIŽENÍ

Skupina jedinců s kombinovaným postižením je natolik heterogenní, že lze jen velmi těžko přehledně a stručně klasifikovat veškeré možné kombinace druhů a stupňů postižení. Prakticky není vyloučena žádná možná kombinace vad, některé se vyskytují vzácně, některé častěji. Pro potřeby absolventské práce se zaměřím pouze na možné kombinace s mentálním postižením.

V kombinacích postižení s mentálním postižením můžeme nalézt všechny druhy, stupně, formy a typy mentálního postižení s nejrůznější etiologií. Obecně platí, že čím je mentální postižení závažnější, tím jsou závažnější a početnější i další postižení, která se v kombinaci objevují.

Mentální postižení v kombinaci s tělesným postižením

Výskyt kombinace mentálního a somatického postižení je poměrně častý, většinou se mentální postižení objevuje v kombinaci s mozkovou obrnou nebo epilepsií. Mohou se vyskytnout i formy získané, např. následkem úrazů, nádorů nebo diabetické retinopatie (Slowík, 2007).

Mentální postižení v kombinaci s mozkovou obrnou

Mentální postižení se objevuje asi u 2/3 dětí s mozkovou obrnou, zejména pak u její kvadraparetické a hypotonické formy. Současně se objevují poruchy hybnosti, poruchy řeči, poruchy motoriky, epileptické záchvaty, pohybová neobratnost a neklid. Velmi často se u takto postižených jedinců objevuje hydrocefalus, poruchy zraku a sluchu, poruchy citlivosti. Důležitou roli hraje včasná a komplexní rehabilitace (Kantor, 2013).

Mentální postižení v kombinaci s epilepsií

Výskyt epilepsie je u jedinců s mentálním postižením poměrně častý. Platí zde pravidlo, že čím je mentální postižení závažnější, tím je epilepsie častější a silnější. Epilepsie je chronické postižení mozkové tkáně, které se projevuje opakovanými záchvaty různého charakteru, spojenými změnami v oblasti prožívání, uvažování a chování, motorickými projevy a často i poruchami vědomí (Vágnerová, 2004).

Downův syndrom

Představuje poruchu vzniklou na podkladě chromozomální aberace, kdy je nadpočetný chromozom v 21. pozici. Důsledkem jsou, na první pohled patrné, tělesné změny, mentální postižení, neurologické poruchy, srdeční a vývojové vady. Díky včasné poskytnuté odborné péči a motivujícímu rodinnému prostředí mohou jedinci dosáhnout významného stupně socializace (Valenta, 2018).

Mentální postižení v kombinaci s pervazivními vývojovými poruchami

Pervazivní (všepronikající) poruchy jsou charakteristické problémy v interpersonální komunikaci, ve schopnosti navazovat vztahy a v orientaci v okolním světě. Pojem pervazivní porucha v současné době představuje synonymum pro poruchy autistického spektra. Do poruch autistického spektra (PAS) řadíme především dětský autismus, atypický autismus, autistické rysy, Aspergerův syndrom, dětskou desintegrační poruchu, hyperaktivní poruchu sdruženou s mentální retardací a stereotypními pohyby a jiné pervazivní vývojové poruchy (Bendová, 2011).

U jedinců s autismem můžeme sledovat typické projevy chování, jako jsou rituály, sebepoškozování, stereotypní pohyby, obtíže v oblasti komunikace, vnímání a sociální interakce.

Mentální postižení se může také objevovat v kombinaci se zrakovým a sluchovým postižením.

3.3 VÝCHOVA A VZDĚLÁVÁNÍ JEDINCŮ S KOMBINOVANÝM POSTIŽENÍM

Možnosti vzdělávání jedinců s kombinovaným postižením v České republice korespondují s možnostmi vzdělávání jedinců s mentálním postižením, o kterých jsem hovořila v kapitole 2.4. Kombinované postižení spojené s mentální retardací většinou představuje závažnější postižení, takto postižené děti školního věku se vzdělávají nejčastěji v *základní škole speciální*.

Základní škola speciální představuje typ školy určený pro děti se středně těžkým a těžkým mentálním postižením, se souběžným postižením více vadami a autismem. Vzdělávání je přizpůsobeno snížené úrovni rozumových schopností žáků, jejich psychickým zvláštnostem, nedostatečné schopnosti koncentrace pozornosti a nízké úrovni volných vlastností. Cílem vzdělávání je rozvoj schopností a dovedností žáků se zaměřením na jejich možné praktické využití v životě.

Vzdělávání probíhá dle školního vzdělávacího programu, který škola vypracuje podle Rámcového vzdělávacího programu pro obor vzdělávání Základní škola speciální.

Na 1. stupni základní školy speciální jsou žáci vedeni ke koncentraci pozornosti, k aktivnímu vnímání, ke zdokonalování analyticko- syntetické činnosti v oblasti vnímání a myšlení. Zlepšuje se jejich orientace v okolí, rozvíjejí se grafomotorické dovednosti a utvářejí se základní početní představy. Důraz je kladen na intenzivní a maximálně možný rozvoj komunikace a řeči, nezastupitelnou roli ve vzdělávání těchto žáků hrají i hudební, tělesná a výtvarná výchova, jejichž podstatnou složku tvoří relaxační činnosti.

Na 2. stupni pokračuje žák v rozvíjení rozumových schopností, emocionálních a volných vlastností a pohybových dovedností s cílem dosažení co nejvyššího stupně socializace.

Vzdělávání žáků s těžkým mentálním postižením a souběžným postižením více vadami v základní škole speciální spočívá v celkovém speciálně pedagogickém působení na duševní a tělesný vývoj žáků s respektováním jejich individuálních potřeb. Učitel/speciální pedagog využívá nejrůznější formy a metody práce přizpůsobené individuálním možnostem a schopnostem žáků, vyhledává možné formy komunikace. Primární je však zajištění životně důležitých funkcí, pocitu jistoty a bezpečí a dostatečných podnětů z okolí (Valenta, 2013).

4 RODINA

Rodina představuje základní stavební článek lidské společnosti a plní několik funkcí:

1. ekonomicko- zabezpečovací
2. biologicko- reprodukční
3. emocionálně- ochranná
4. výchovně- socializační

Tyto funkce rodina plní vůči všem svým členům, ale i ve vztahu ke společnosti (Valenta, Michalík, Doleželová, 2018).

Rodina nese hlavní odpovědnost za výchovu svých dětí, jakékoliv výchovně vzdělávací zařízení plní pouze dílčí úkoly edukace a nemůže dítěti poskytnout to nejdůležitější, co ve svém životě potřebuje, tedy pocit bezpečí, jistoty, lásky a bezpodmínečného přijetí. Za stěžejní funkce rodinného systému lze tedy považovat funkci emocionálně- ochrannou a výchovně- socializační.

4.1 RODINA DÍTĚTE S MENTÁLNÍM A KOMBINOVANÝM POSTIŽENÍM

Přírozeným prostředím pro život a výchovu dítěte s mentálním a kombinovaným postižením je jeho rodina. Příchod dítěte s postižením představuje pro jeho rodiče i všechny ostatní členy rodiny obrovskou zátěž. Úspěšné vyrovnání se s touto zátěžovou situací představuje ale základní kámen pro další úspěšný, ve smyslu maximálně možný, vývoj dítěte. Narození dítěte s postižením představuje zásadní zásah do životního stylu všech členů rodiny, rodina se podřizuje možnostem a schopnostem dítěte s postižením. Mění se chování všech členů rodiny nejen v jejím rámci, ale i ve vztahu k širší společnosti.

4.1.1 Fáze vyrovnávání se se zátěžovou situací

Období konfrontace rodičů se skutečností, že je jejich dítě postižené, lze označit jako fázi krize rodičovské identity (Valenta, Michalík, Doleželová, 2018). Může jí předcházet období nejistoty, rodiče si uvědomují, že je jejich dítě jiné, odlišné, jinak se projevuje, jinak vypadá, postižení dítěte však není zatím potvrzeno.

Prožívání i chování rodičů postiženého dítěte se v průběhu času mění a prochází podle Vágnerové (2004) typickými fázemi:

FÁZE ŠOKU A POPŘENÍ

První reakcí na subjektivně nepřijatelnou skutečnost narození dítěte s postižením bývá šok. Rodiče zcela odmítají a popírají možnost narození dítěte, které není zdravé. Na narození dítěte se většinou těší, plánují společnou budoucnost, diagnóza dítěte s postižením představuje často zcela nečekanou ránu. V této fázi jsou rodiče zcela nepřístupní jakýmkoliv návrhům možné péče a výchovného vedení svého dítěte. Součástí fáze šoku a popření bývá i hledání viníka, rodiče chtějí znát odpověď na otázku, kdo za to může?

FÁZE BEZMOCNOSTI

Šok a popření střídají pocity obrovské bolesti, stále přetrvává hledání viníka, chyby. Rodiče cítí bezmocnost, neví, jak tuto situaci řešit, nikdy se s ní nesetkali. Období provází i pocity viny, matka se cítí méněcenná, nedokázala porodit zdravé dítě, selhala. Otec prožívá podobné pocity vztahující se k jeho mužské, ploditelské roli. Rodiče mohou pociťovat i stud před ostatními lidmi, bojí se reakcí společnosti, zavržení, odmítnutí, současně však očekávají od společnosti pomoc.

FÁZE POSTUPNÉ ADAPTACE A VYROVNÁVÁNÍ SE S PROBLÉMEM

V této fázi jde o zpracování a zvládnutí základního problému, lidé používají různé copingové strategie, většinou však využívají strategie, které se jim v životě již někdy osvědčily. Způsob a adekvátnost vyrovnávání se se zátěží závisí na mnoha faktorech: na zkušenostech rodičů a jejich osobnostních vlastnostech, na kvalitě jejich partnerského vztahu, zdravotním stavu, počtu dětí, které spolu již mají, na druhu a příčině postižení dítěte aj.

Strategie zvládnutí mohou mít dvojí charakter:

1. **Aktivní způsob** – představuje tendenci bojovat s nepříznivou situací, dozvědět se co nejvíce informací o příčinách postižení, možnostech léčby a péče o dítě s postižením. Mohou se objevit i neuvědomované obranné reakce, např. agresivita vůči předpokládanému, či náhradnímu viníkovi.
2. **Únikové varianty** – charakterizuje nějaká forma útěku z dané, momentálně nepříjemné situace. Krajním řešením je umístění dítěte v ústavní péči nebo odchod od rodiny. Další únikovou variantou je přetrvávající popírání situace, případně její zlehčování. Rodiče se chovají navenek tak, jakoby jejich dítě bylo naprosto zdravé, jeho potíže zanedbatelné, dočasné.

V některých rodičích, zejména matkách, přetrvává pocit zavinění, které se snaží odčinit „obětující se“ péčí o dítě s postižením. V důsledku tohoto přístupu však může dojít nejen k potlačení jejich osobních přání, potřeb a tužeb, ale i k jakémusi „odsunutí“ ostatních členů rodiny (partner, další děti) na vedlejší kolej. Také pro samotné dítě s postižením není tato situace ideální, neboť v důsledku přehnané péče rodiče nedosahuje maximální možné míry samostatnosti, jaké by mohlo dosáhnout v případě optimálního výchovného vedení.

U některých rodičů dochází ke kompenzaci neuspokojení v rodičovské roli přijetím náhradního řešení, tj. substitucí, rodiče se věnují něčemu jinému, například své profesi. V těchto případech rezignují na možnosti zlepšení stavu svého dítěte a berou postižení svého dítěte jako neměnný stav. Důsledkem tohoto přístupu může být zbytečná stagnace dítěte i v těch oblastech, kde by k ní nemuselo dojít.

V tomto období hraje zcela zásadní roli přístup rodičů k odborným a nezakresleným informacím týkajících se možného vývoje jejich dítěte a péče o dítě s postižením. Stěžejní roli zde hrají psychologové, speciální pedagogové, lékaři, nezastupitelnou roli hrají i rodičovské iniciativy, občanská sdružení aj. Nutno podotknout, že společné sdílení podobných problémů, situací a témat silně podporuje vůli rodičů uchopit danou situaci co nejlépe pro všechny zúčastněné. Nicméně každodenní, ne mnohdy příznivou realitou, si musí každý rodič projít sám.

FÁZE SMLOUVÁNÍ

Rodiče již akceptují skutečnost, že jejich dítě je postižené, ale mají tendenci dosáhnout alespoň mírného zlepšení, když už není možné úplné uzdravení dítěte. Je znakem

kompromisu, vyjádřením alespoň malé naděje, která není tak úplně nerealistická. Nyní už se nejedná o trauma, ale spíše o dlouhodobý stres pramenící z únavy a vyčerpání, které zákonitě přináší náročná péče o dítě s postižením.

FÁZE REALISTICKÉHO POSTOJE

Rodiče postupně přijímají skutečnost, že je jejich dítě postižené, přijímají je takové, jaké je. Jejich očekávání a plány do budoucna jsou reálnější a adekvátnější. Ke smíření se s postižením dítěte však nedochází ve všech případech, postoj rodičů může kolísat v závislosti na vývoji dítěte a s tím souvisejících nově vzniklých zátěžích (školní zařazení, volba povolání atd.).

Později vzniklé postižení dítěte už nepůsobí podle Valenty (2018) jako znehodnocení rodičovské prestiže. Dítě se narodilo zdravé, nedochází tedy k narušení rodičovské identity. Rodiče se více zaměřují na pomoc dítěti s postižením než na udržení své vlastní sebeúcty. Také širší veřejností je později vzniklé postižení dítěte bráno jako neštěstí, které postihlo do té doby zdravého a normálního člověka.

Chování rodičů dítěte s postižením se mnohdy může odlišovat od normy, může být méně přiměřené, akcentované. Je třeba uvědomovat si komplexní a dlouhodobou zátěž, se kterou se musí rodiče i celá rodina dítěte s postižením vyrovnávat.

4.1.2 Sourozenci dítěte s postižením

Role sourozence dítěte s postižením představuje svou náročností určitou zátěž pro zdravé dítě. Zdravé dítě si velmi brzy uvědomuje rozdíl v přístupu rodičů k jemu samému a k sourozenci s postižením. Projevy dítěte s postižením jsou v očích zdravého dítěte rodiči více tolerovány a to dokonce i tehdy, když s jeho postižením nesouvisí. Zdravé dítě chápe, že když je někdo nemocný, nemůže zvládnout totéž, co zdravý člověk a potřebuje větší péči. Péči náročnou na čas i energii rodičů. Tímto náhledem se rozvíjí u zdravého dítěte ohleduplnost a ochota pomoci slabšímu. Na druhou stranu může zdravé dítě vidět svého sourozence s postižením jako rivala, se kterým musí soupeřit o rodičovskou pozornost a péči. Od každého dítěte se očekává něco jiného, kritéria jsou odlišně nastavena. Podvojnost měřítko může být pro malé zdravé dítě matoucí a může se cítit silně znevýhodněno.

Zdravé dítě se sourozencem s postižením si musí vybudovat určité strategie pro zvládnutí tohoto sourozeneckého vztahu přijatelným způsobem. Obvykle jde podle Vágnerové (2004) o postupné přijetí dominantně - ochranné role. Sourozence s postižením je třeba chránit a pečovat o něj. Tento postoj s sebou nese i negativní aspekty: sourozenec s postižením, který potřebuje neustále nějaké ohledy a péči, není považován za rovnocenného partnera. Zdraví sourozenci bývají partneři i soupeři, to v případě sourozence s postižením není možné a ani okolím a zejména rodiči přijatelné. Sourozenec s postižením nemůže být zdravému dítěti ani vzorem, se kterým by se mohlo ztotožnit. Je zkrátka jiný, výjimečný, neposkytuje obvyklou zkušenost.

Extrémní varianty přístupu rodičů k dětem

Přítomnost dítěte s postižením v rodině může být podle Vágnerové (2004) příčinou extremizace postojů a očekávání rodičů i ve vztahu ke zdravým dětem.

Může jít o dvě krajní varianty:

1. Koncentrace pozornosti a zájmu na dítě s postižením

Zdravému dítěti rodiče nevěnují potřebné množství zájmu a pozornosti, důvodem však není skutečný nezájem o toto dítě, ale nedostatek času a energie, zahlcení problémy a potřebami dítěte s postižením. Rodiče si zpravidla vůbec neuvědomují nedostatečnou péči o zdravého potomka, jaksi samozřejmě předpokládají jeho pochopení a spolupráci. Do budoucna pak také garanci další péče o sourozence s postižením, pokud už oni sami nebudou moci. Zdravé dítě může mít tendence poutat na sebe rodičovskou pozornost svým chováním, často i nevhodným. Situace může mít nežádoucí důsledky, zdravé dítě začne považovat sebe sama za bezvýznamné, nicotné, nehodné zájmu, může cítit vinu za svoje zdraví. Žije ve velké nejistotě a toto vnímání sebe sama se může promítat i do jiných sociálních skupin.

2. Koncentrace pozornosti a zájmu na zdravé dítě

Zvýšeným zájmem o zdravé dítě si rodiče kompenzují své rodičovské neuspokojení ze strany dítěte s postižením. Úspěšnost zdravého dítěte podporuje sebevědomí rodičů a usnadňuje zvládání problémů, které mají. Rodiče však mohou na zdravé dítě klást nepřiměřené nároky a požadavky, které dítě nemusí zvládnout, dochází tak ke komplikacím v socializaci dítěte i v rozvoji jeho identity. Zdravé dítě ještě nemusí být na takové vývojové úrovni, aby zvládlo pochopit potřeby sourozence s postižením. Vysoké rodičovské nároky kladené na ně v souvislosti s péčí o postižené dítě mohou způsobit postupné vytvoření negativního až nepřátelského vztahu k sourozenci s postižením. Zátěž pro zdravé dítě představují i negativní reakce okolí, zejména vrstevnické skupiny.

Na druhé straně mohou vyšší nároky rodičů pozitivně ovlivnit socializační vývoj zdravého dítěte a urychlit dosažení vyšší míry odpovědnosti, tolerance a ochoty pomáhat druhým.

5 MOŽNOSTI ARTETERAPIE U MLADÝCH DOSPĚLÝCH LIDÍ S MENTÁLNÍM A KOMBINOVANÝM POSTIŽENÍM

Cílovou skupinou praktické části mé absolventské práce je skupina šesti žáků praktické školy dvouleté, která je součástí Speciální základní školy a střední školy Svitavy. V této škole působím posledních deset let jako učitelka, pracuji s žáky základní školy, speciální základní školy i střední školy. Se skupinkou jsme se scházeli jedenkrát týdně od října 2019 do března 2020. Moji pozici arteterapeuta částečně zjednodušovala má předchozí práce s těmito žáky, s většinou z nich pracuji čtvrtým rokem, oboustranně důvěryhodný vztah byl tedy již vybudován před zahájením vlastních arteterapeutických setkávání.

5.1 CÍLE, HYPOTÉZY, POUŽITÉ METODY

Dlouhodobé cíle

- přispět k úspěšné socializaci mladých dospělých lidí s mentálním a kombinovaným postižením,
- podpořit a posílit kvalitní rodinné vazby a vztahy klientů.

Krátkodobé cíle

- posílit adekvátní vnímání sebe sama,
- rozvoj komunikace a spolupráce ve skupině.

Hypotézy

1. Arteterapie přispívá k bezproblémovému začlenění jedinců s mentálním a kombinovaným postižením do společnosti.
2. Skupinová arteterapie přispívá ke zvědomení vlastních možností a tím i k rozvoji skupinové spolupráce u jedinců s mentálním a kombinovaným postižením.
3. Arteterapeutické aktivity posilují v rodinách mladých dospělých lidí s mentálním a kombinovaným postižením rodinné vztahy a vazby.

Použité metody

- analýza dokumentace klientů (doporučení PPP, SPC, lékařské zprávy, katalogové listy žáků školy)
- analýza odborného textu
- rozhovor (klienti, rodiče klientů, učitelé školy)
- zúčastněné pozorování
- písemné záznamy v průběhu nebo po setkání s klienty
- videozáznamy, fotodokumentace
- analýza vlastních prací klientů

5.2 KAZUISTIKY

5.2.1 Josef

Věk: 28 let

Osobní anamnéza:

Rozumové předpoklady v pásmu středně těžké mentální retardace výrazně ovlivňují kognitivní schopnosti klienta. Jde především o schopnost pochopení složitějšího abstraktního učiva. Omezeny jsou rovněž schopnosti komunikační a sociální kompetence. Klient potřebuje pomoc druhé osoby např. při vyřizování osobních záležitostí ve škole, na úřadech, u lékaře. Obtížně zvládá orientaci v běžném životě. Nedokáže mnohdy adekvátně vyřešit běžnou sociální situaci. Nyní se vzdělává v praktické škole dvouleté, učivo bylo na základě doporučení školského poradenského zařízení rozloženo do čtyř let z důvodu velmi pomalého pracovního tempa, výrazně snížené odolnosti klienta na psychickou zátěž a neschopnosti klienta orientovat se v dané situaci, kdy vyžaduje pomoc druhé osoby. Prodloužení studia by mělo prospět ke kvalitnějšímu osvojování učiva, zlepšení v oblasti sociálních kompetencí a praktických činností. Vzdělávání v praktické škole dvouleté se zaměřuje u Josefa na praktický nácvik činností s důrazem na pochopení učiva a s pomocí názorných pomůcek. Učivo je strukturalizováno a verbalizováno v celé šíři výuky, probíhá vysoce individualizovaně. S klientem je udržován častý individuální kontakt, učivo je mu opakovaně vysvětlováno s použitím názorných pomůcek a příkladů. Klient je průběžně povzbuzován, pozitivní stimulací je posilována jeho snaha a zájem. Osobní pracovní tempo žáka je respektováno v plném rozsahu.

Rodinná anamnéza:

Josef žije s matkou a dvěma staršími sestrami v třípokojovém bytě. Má ještě jednu starší sestru, která žije s partnerem a dvěma dětmi v jiném městě. S původní rodinou udržuje občasné kontakty. Otec Josefa zemřel asi před čtyřmi roky. Od té doby se o plynulý chod rodinného života stará v rámci svých možností matka, jedná se o sociálně slabší rodinné prostředí. Sestry Josefa jsou absolventky bývalé praktické školy, nyní obě pracují, vykonávají jednoduchou manuální činnost. Komunikace v rodině především ze strany matky probíhá systémem příkaz x zákaz, komunikaci mezi sourozenci často provází lehká ironie ze strany sester vůči Josefovi.

5.2.2 Andrea

Věk: 20 let

Osobní anamnéza:

Středně těžká mentální retardace, Andreiny rozumové předpoklady odpovídají dle psychologického vyšetření mentální úrovni asi šestiletého dítěte. Myšlení je rigidní, konkrétně zaměřené, obtíže s úlohami vyžadujícími abstraktní či logický úsudek. Pracovní tempo je velmi pomalé, pozornost výrazně kolísavá. V sociálním kontaktu je Andrea přívětivá, usměvavá. Vyjadřovací schopnosti jsou omezené, dívka obtížně formuluje své myšlenky, reaguje pomalu, váhavě. Instrukce pro Andreu je nutné podávat opakovaně, často i přeformulovat zadání, informaci. Ve své školní historii Andrea po odkladu školní docházky prošla nejprve běžnou základní školou, už v pololetí prvního školního roku byla převedena do praktické školy, kde byla vzdělávána podle školního vzdělávacího programu základní školy upraveného pro děti s lehkým mentálním postižením. I zde však přetrvávaly obtíže se zvládáním učiva, zejména v matematice. Přípravě do školy se věnovala několik hodin denně, přesto ji trápil neúspěch, byla uzavřená, bojácná, nesamostatná. Po pěti letech byla stanovena rediagnostickým vyšetřením středně těžká mentální retardace a Andrea byla nadále

vzdělávána ve speciální škole ovšem podle školního vzdělávacího programu základní školy speciální. Tento jí zcela vyhovoval, po absolvování desátého ročníku speciální školy Andrea nastoupila do praktické školy dvouleté. Učivo jí vzhledem k jejím možnostem a schopnostem a s ohledem na její pracovní tempo bylo rozděleno na čtyři roky. Přetrvává výrazně pomalé pracovní tempo, k mírným pokrokům došlo v oblasti čtení a psaní, zůstávají potíže v matematice. Dívce je poskytován vysoce individuální přístup, intenzivně jsou posilovány její sociální kompetence.

Rodinná anamnéza:

Andrea žije v rodině s matkou, otcem a mladší sestrou, o kterou se velmi často stará. Má ještě starší sestru, která již žije samostatně se svým přítelem, očekávají narození dítěte. Blízký vztah má Andrea s babičkou, která žije ve svém domku nedaleko Andreiny primární rodiny. Vztahy v rodině jsou víceméně stabilní, otec dlouho nepracoval, matka trávila mnoho času v zaměstnání. Je prodavačkou, brala si i směny navíc, aby finančně zajistila rodinu. Andrea v těchto chvílích přebírala v domácnosti roli matky a pečovala o mladší sestru. Nyní již otec pracuje, Andreina mateřská péče o mladší sestru však stále přetrvává. Velmi pozitivní vztah má Andrea i ke dvěma pejskům, které považuje za rovnocenné členy domácnosti.

5.2.3 Květa

Věk: 25 let

Osobní anamnéza:

Rozumové předpoklady v pásmu středně těžké mentální retardace výrazně omezují kognitivní schopnosti klientky a její výkony zejména tam, kde je nutné chápat složitější teoretické učivo na bázi abstrakce a logického myšlení. Komunikační schopnosti klientky jsou výrazně narušeny, slabá slovní zásoba, obtížné vyjadřování a formulace myšlenek. Problematické jsou sociální kompetence Květy, potřebuje pomoc druhé osoby zejména při přemísťování se na delší vzdálenost, vyřizování osobních záležitostí na úřadech, ve škole, u lékaře. Extrémně pomalé pracovní tempo negativně ovlivňuje schopnosti a pohotovost, narušená je schopnost sebepercepce. Klientka byla vřazena do speciální školy již během základního stupně vzdělávání, nyní pokračuje ve vzdělávání na střední škole dvouleté praktické. I Květě bylo z důvodu jejích osobnostních předpokladů, možností a schopností rozloženo učivo do čtyř let. Klientka vyžaduje menší kolektiv žáků ve třídě, klidnou a vstřícnou atmosféru, vysoce individuální přístup. Učební celky je třeba zřetelně strukturalizovat, se strukturou Květu seznámit a ověřit si, zda danému postupu rozumí v plném rozsahu. Při práci je třeba respektovat pomalé a nerovnoměrné tempo klientky, poskytnout jí na práci dostatek času, v případě potřeby zkrátit, či rozdělit úkol nebo prodloužit čas na vypracování zadání.

Rodinná anamnéza:

Květa žije v rodině s matkou a otcem. Dospělý bratr již žije samostatně s manželkou a dvěma malými dětmi. Otec je zaměstnán, matka pečuje o svou dceru, má na starosti domácnost. Vzhledem k narušené sebepercepce a nepřiměřenému sebevědomí klientky dochází často v rodině ke konfliktním situacím, péče o Květu vyžaduje ze strany rodičů velkou dávku trpělivosti a důslednosti. Ve své rodině klientka nachází stabilní zázemí.

5.2.4 Šárka

Věk: 24 let

Osobní anamnéza:

Těžká mentální retardace, klientka sledována od raného věku v genetické ambulanci pro podezření na syndrom Costello. Afekce byla potvrzena v 9 letech věku dívky detekováním patogenní mutace. Jedná se o nově vzniklou mutaci, u rodičů byla mutace vyloučena. Již po porodu byla u klientky zjištěna faciální stigmatizace (hrubé obličejové rysy, širší kořen nosu, antevertované nostrily). Šárčin psychomotorický vývoj byl opožděn, samostatná chůze od tří let, opoždění vývoje řeči, slova spojovala do vět až ve školním věku, nyní je řeč obtížně srozumitelná. Aktivní slovní zásoba je omezená, vážne verbální komunikace. Asi do tří let měla klientka potíže s jídlem, nechtěla jíst, odmítala studené jídlo, ovoce, málo přibývala na váze. Nyní jí dobře, hmotnost si drží. Vyhlazení kyfózy i lordózy, 3x operace Achillových šlach, operace kyčelních kloubů, astma bronchiale, aortální srdeční vada. Šárka je drobná dívka stojící v předklonu, se zvýšenou kloubní mobilitou, při chůzi dává špičky dovnitř. Má zvýšenou nožní klenbu, hluboké dlaňové rýhy, četné pigmentové névy, faciální stigmatizace odpovídá syndromu Costello. Klientka sama ujde krátké úseky, na delší vzdálenost používá vozík. Po schodech chodí s dopomocí, oporu potřebuje i v nerovném terénu. Nemá odhad vzdálenosti a nebezpečí, musí být pod neustálým dozorem. Není schopna samostatných sebeobslužných činností, přestože se velmi snaží. Nají se samostatně lžící i příborem, nečistě. Jídlo musí mít správně připravené, jí s pobídkou a verbální dopomocí. Smrká s dopomocí, celodenně i v noci potřebuje pleny. Šárka je sledována v kardiologické, oční, ortopedické, neurologické, nefrologické, genetické, psychologické a alergologické ambulanci. Trpí zvýšenou nemocností, katary horních cest dýchacích, bývá často zahleněná. Při změně obvyklého stavu (změna ve škole, přespání mimo domov) trpí nauzeou, hodně o změnách mluví. Má velmi nízkou frustrační toleranci, bojí se doktorů a nových situací. Při strachu se jí stáhne průdušnice, je dušná, zvrací, chvěje se. Velký strach mívá z bouřky, je lekavá, emočně labilní, citlivá. Emočně je Šárka převážně pozitivně laděna, nevzteká se. Je velmi rychle a snadno unavitelná, aktivita je spíše nízká, klientka musí být opakovaně aktivizována. Šárka navštěvovala speciální základní školu a po absolvování desátého ročníku nastoupila do praktické školy dvouleté. Vzhledem k závažnosti jejího postižení bylo učivo školním poradenským zařízením rozloženo do čtyř let.

Rodinná anamnéza:

Šárka žije v rodinném domě s matkou, otcem, starším bratrem a babičkou. Otec je zaměstnán, matka pečuje o dceru. V rodině jsou stabilní vztahy, Šárka je výrazně fixována na rodiče, zejména na matku. Představují pro ni jistotu. K bratrovi někdy zaujímá až mateřský postoj, má tendenci ho vychovávat, bratr se na péči o Šárku ochotně a aktivně podílí.

5.2.5 Jana

Věk: 26 let

Osobní anamnéza:

Středně těžká mentální retardace v kombinaci se zdravotními obtížemi dlouhodobého charakteru – migrény, metabolická porucha, kardiologické obtíže. Výukové obtíže se objevují ve všech školních předmětech, klientka má potíže s osvojováním teoretického učiva a s aplikací poznatků v praxi. Snížena je schopnost orientace ve vnějším světě a v sociálních

situacích. V důsledku zdravotních obtíží se objevuje únava a odklon pozornosti. Jana je od počátku své školní historie vzdělávána ve speciální základní škole, po jejím absolvování nastoupila do praktické školy dvouleté. Vzhledem k jejímu extrémně pomalému pracovnímu tempu a osobnostním předpokladům, možnostem a schopnostem, bylo studium školským poradenským zařízením prodlouženo na čtyři roky. Koncentraci pozornosti napomáhá střídání činností, při práci je třeba využívat názorných pomůcek, učivo vizualizovat. Vhodné je do práce zapojovat co nejvíce smyslů, využívat multisenzoriální přístup, tím je napomáháno k pochopení učiva a jeho uložení v paměti klientky. Jana vyžaduje jednoduché, krátké a maximálně srozumitelné instrukce s využitím strukturovaného přístupu. Veškerá její školní práce je zaměřena na možné uplatnění získaných dovedností v praxi. Při práci potřebuje častou a opakovanou pozitivní motivaci, pochvalu, slovní ohodnocení jejích silných stránek (úhledné písmo, kresebný projev).

Rodinná anamnéza:

Jana žila ještě donedávna v rodinném domě s matkou, otcem a mladší sestrou. Manželství rodičů se rozpadlo, Jana byla svědkem častých hlasitých názorových výměn rodičů, otec má sklony k častému a nepřiměřenému požívání alkoholu. Nyní Jana zůstala v jejich domě s mámou, otec a sestra se odstěhovali do sousedního města. Maminka Jany je silně pracovně vytížena, pracuje ve zdravotnictví na směny, je aktivní i ve svém volném čase, vede volnočasové aktivity dětí, nyní studuje, má závažné zdravotní problémy. Jana v domácnosti pomáhá v rámci svých možností, maminka ji vede k dosažení maximální možné samostatnosti. V posledním roce Jana navštěvuje i chráněnou dílnu, kde se intenzivně věnuje ručním pracím.

5.2.6 Eva

Věk: 25 let

Osobní anamnéza:

Středně těžká mentální retardace výrazně ovlivňující kognitivní schopnosti klientky. Jedná se především o schopnosti pochopení složitějšího abstraktního učiva. Omezeny jsou rovněž komunikační schopnosti a sociální kompetence. Klientka vyžaduje pomoc druhé osoby např. při přemísťování na delší vzdálenost, při vyřizování osobních záležitostí různého charakteru. V cizím a neznámém prostředí působí plaše, uzavřeně, vyhýbá se komunikaci. Nepřítomnost blízké osoby může vést ke stresu, úzkosti a snížené adaptabilitě. Eva již své základní vzdělávání absolvovala v základní škole speciální, nyní je žákyní praktické školy dvouleté. S ohledem na její aktuální schopnosti a dovednosti, na její pomalé pracovní tempo a emoční labilitu bylo školským poradenským zařízením doporučeno rozložení dvouletého vzdělávacího programu na čtyři roky. Eva vyžaduje vysoce individuální přístup, který malý kolektiv žáků umožňuje, častý oční kontakt a opakované zadávání instrukcí. V případě zvýšené únavy nebo poklesu pozornosti je třeba při práci přejít na jinou činnost, případně zařadit pohybové uvolnění. Učební celky je třeba zřetelně strukturalizovat a se strukturou klientku seznámit. Dobře reaguje na opakovanou pozitivní motivaci, pochvalu.

Rodinná anamnéza:

Eva vyrůstá v úplné rodině s matkou, otcem, mladší sestrou, společně bydlí v rodinném domě. Má ještě starší sourozence, dvě sestry a bratra, kteří již žijí samostatně se svými novými rodinami. Blízký vztah má Eva i k babičce a širší rodině, všichni se často společně setkávají. Rodina poskytuje Evě stabilní, láskyplné prostředí s možností otevřené komunikace zejména ze strany matky.

5.2.7 Dana

Dana se zúčastnila arteterapeutických setkání pouze jedenkrát, z organizačních důvodů školy.

Věk: 29 let

Osobní anamnéza:

Středně těžká mentální retardace s kombinací s tělesným postižením blíže nespecifikovaným. Narušené kognitivní schopnosti, neschopnost logického usuzování a abstraktního myšlení. Jednoduchá aktivní i pasivní slovní zásoba. Problémy v sociálním kontaktu, klientka se neorientuje ani v jednoduchých sociálních situacích. Velmi pomalé pracovní tempo, nutnost strukturalizace učiva a opory o názor.

Rodinná anamnéza:

Dana žije v úplné rodině s otcem a matkou, péči o dceru zajišťuje především matka.

5.2.8 Alena

Také Alena se zúčastnila pouze jednoho arteterapeutického setkání, z organizačních důvodů na straně školy.

Věk: 20 let

Osobní anamnéza:

Symptomatika dětského autismu s hlavním oslabením v následujících stěžejních oblastech:

- komunikace: sémanticko pragmatický deficit (velmi nízká schopnost používat řeč ve svůj prospěch), slabé porozumění verbálním informacím a instrukcím, neostrá artikulace, klientka potřebuje vysokou míru vizualizace.
- sociální interakce: inhibovaná, není schopna navázat spontánně sociální kontakt s druhými osobami, úzkostná, rigidní chování v sociálních situacích.
- imaginace: lpění na zavedených rituálech a postupech, velmi nízká adaptabilita, nízká schopnost generalizace přenosu naučených dovedností do různých situací, nízká schopnost zobecňování a vyčleňování důležitého od méně důležitého.

Dětský autismus je u klientky kombinován s lehkou mentální retardací. K práci Alena potřebuje vysoce strukturované prostředí se zajištěním předvídatelnosti, výrazně individuální přístup a neustálou přítomnost asistenta pedagoga. Asistent pedagoga poskytuje Aleně i emoční jistěnou v sociálním prostředí, pomoc a směřování k zajištění maximální možné míry samostatnosti.

Rodinná anamnéza:

Alena žije s matkou v bytě, dospělá sestra již žije samostatně se svým partnerem.

5.3 PRŮBĚH SETKÁNÍ

Arteterapeutická setkávání naší skupinky probíhala v prostorách školního ateliéru, ve výtvarné a keramické dílně, jedno setkání proběhlo v městském parku. Ne vždy se účastnili všichni klienti, účast některých občas znemožňovaly více či méně závažné zdravotní problémy.

5.3.1 Setkání první

V úvodu každého setkání se arteterapeut nejdříve osobně přivítal s každým klientem. Setkání probíhala vždy po svačině a nezbytné kávě, klienti tedy přicházeli většinou odpočatí a svěží.

Na prvním setkání jsme si řekli, že se budeme scházet pravidelně vždy ve středu, budeme si hrát s barvami, pastelkami a papíry, někdy si přibereme do hry i plastelínu, keramickou hlínu, nebo jiný materiál a budeme si taky hodně povídat. Vysvětlovat klientům pojem arteterapie bylo vzhledem k jejich postižení bezpředmětné.

Pravidla naší skupiny:

- Všechno o čem si budeme povídat, zůstane jen mezi námi a tady, nebudeme o tom povídat nikomu jinému a nikde jinde.
- Budeme si vycházet vstříc.
- Pokud někdo hovoří, necháme ho domluvit.
- Máme právo říct „ne.“
- Během našeho setkání se můžeme napít.
- Na WC se budeme snažit odcházet o přestávkách.

Tato pravidla jsme si připomínali vždy v úvodu každého našeho setkání. Pomůcky pro práci většinou připravoval s předstihem arteterapeut, někdy však s přípravou prostředí i pomůcek pomáhali samotní klienti.

5.3.1.1

Momentální nálada (Liebmann, cv. 164)	zahřívací aktivita, přítomný okamžik
Pomůcky	plastelína, pastelky, voskovky, křídly prašné i olejové, papíry bílé i barevné, nůžky, lepidlo, korálky
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Šárka, Jana, Květa
Předpokládaná časová dotace	20 minut

Zadání: Namalujte obraz své momentální nálady nebo pocitu, jak se právě teď cítíte.

Průběh: Po opakovaném vysvětlení zadání úkolu klientům dlouho trvá, než začnou pracovat, zřejmě zpočátku neví, co po nich chci. Nechávací se rozptylovat zvuky okolí. Pracovat začíná první Šárka, maluje voskovkou barevné pruhy.

Andrea objevila korálky, zkouší je sypat na bílý papír, vzniká jí srdce, má z toho radost. Přemýšlí, jak korálky na papír připevnit, nabízí lepidlo. Práce ji velmi baví.

Jana sahá po suchých křídách, začíná kruhy v levém horním rohu papíru.

Květa volí olejové pastely, pak, zřejmě inspirována Janou, bere suché křídly. Občas pochválí kamarádku.

Daří se nám pracovat v tichu.

Andrea po dlouhém tichu opakovaně vzdychá, chce pustit nějaké písničky, aby neslyšela zvuky z dílen (o patro výš), ptáme se ostatních, všechny dívky souhlasí. Pouštím Cranberries.

Šárka lepí přes barevné pruhy barevné proužky papíru, které našla v papírových zbytcích.

Květa si při práci pobrukuje, hodně tlačí na křídlo, některou i láme. Často odchází od práce umýt si ruce.

Šárka zkouší přidat korálky, pak si to rozmyslí.

Andrea často vzdychá.

Práce trvala velmi dlouho - 90 minut, dívky byly dle mého soudu ponořené do práce.

Reflexe:

Šárka se cítí dobře, je jí hezky (obr. 1.1 a). Ostatní dívky vidí při pohledu na její obrázek „duhu, různé barvy, hezký.“

Andrea cítí radost (obr. 1.1b). Ostatní napadá „barevné, srdce, zamilování.“ Srdce pro Andreu znamená lásku.

Jana se cítí „půl na půl“ (obr. 1.1c). Když ráno kamarádka plakala, bylo to Janě nepříjemné, teď už se cítí fajn. Ostatní při pohledu na Janin obrázek vidí „kytky, opravdu půl na půl.“

Květa nenávidí, když se někdo hádá, hned vybuchne. Včera jí nebylo dobře, má kašel a rýmu.

Kamarádky pláč jí byl ráno nepříjemný (obr. 1.1d). Ostatní vidí na jejím obrázku slunce, srdíčko. Srdce pro Květu znamená: „Mám ráda strejdu a všechny ostatní kamarády a příbuzný a všechny, když se na mě někdo usměje a pozdraví mě, tak mám radost. Nesnáším smutno a hádání.“ Mluví o smutku poměrně dlouho.

5.3.1.2

Vlastní teritoria (Liebmann, cv. 245)	Skupinová aktivita
Pomůcky	balicí papír, vodové barvy, štětce, kelímky s vodou
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Šárka, Jana, Květa
Předpokládaná časová dotace	30 minut

Zadání: Namalujte na balicí papír svoje vlastní území, místo, které je jen vaše. Napište do něj své jméno a namalujte do svého území něco jen pro vás.

Průběh: Děvčata si vyberou bez problémů a konfliktů svoje místo u balicího papíru, začínají malovat, každá v jednom rohu. Nechápu zpočátku, že si mají své teritorium vymezit, nechce se jim malovat žádnou „čáru.“ K práci volí výrazné barvy (obr. 1.2a).

1. obměna: Posuňte se o jedno místo doprava a namalujte do cizího území něco pro toho, komu území patří.

Takto se děvčata posouvají do té doby, než navštíví všechna území.

Děvčata jsou při práci veselá, činnost je baví, jsou schopna se domluvit.

2. obměna: Namaluj cestu ke druhému.
Andrea chce zůstat doma, žádnou cestu nebude malovat, je unavená. Šárka taky zůstane doma. Jana maluje cestu k Andree a pak k Šárce, volí přímou cestu. Květa postupně navštíví všechny, její cesty jsou mírně vlnité.
3. obměna: Domaluj svoje území tak, abys byla spokojená, aby se ti líbilo.
Andrea a Šárka jsou spokojené, Jana a Květa ještě domalovávají drobnosti.

Reflexe:

Nikomu nevadilo, že jim někdo na jejich území domalovává něco svého.

Květa chtěla cesty ke všem. Jana k Šárce a Andree. Andrea a Šárka nikam nechtěly, cítí únavu.

Jana a Květa si potřebovaly něco nakonec domalovat k sobě, na svoje území (obr. 1.2b).

Práce je všechny moc bavila, byla to legrace.

Závěry setkání:

Setkání proběhlo ve velmi příjemné a radostné atmosféře, práce však trvala velmi dlouho. Klienti potřebovali na práci hodně času, arteterapeut nechtěl jejich práci násilně přerušovat, šlo o užití si procesu tvorby v obou aktivitách. Na konci setkání již byly Andrea s Šárkou hodně unavené. Šárka v závěru ale působila dojmem, že spíše napodobuje Andreu, než cítí vlastní únavu. Andrea se o Šárku s ohledem na její kombinované postižení velmi často stará, dělá jí něco jako asistenta, Šárka Andreu považuje za přítelkyni, vidí v ní svůj vzor. Andrea nemá moc ráda skupinovou práci, nerada spolupracuje, mnohem radši spoléhá jen na sebe, pomáhat ostatním jí ale nedělá problémy. Květa je velmi společenská, ráda udržuje dobré vztahy se všemi ve skupině. Jana by ráda navázala bližší vztahy s Andreou i Šárkou, zatím ale neví, jak na to.

5.3.2 Setkání druhé

Přivítání, naladění skupinky, příprava pomůcek. Děvčata jsou v dobré náladě, po odpočinku, svačině, kávě, na práci se těší. Panuje milá, vstřícná atmosféra.

5.3.2.1

<i>Kinetic Family Drawing (KFD)</i> (Davido, s. 60)	testovací metoda zaměřená na rodinné vztahy a vazby
Pomůcky	pastelky, voskovky, vodové barvy, štětce, kelímky, progressa, fixy, tvrdý papír A4, tvrdý papír A3
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Jana, Květa
Předpokládaná časová dotace	30 minut

Zadání:

Nakreslete každého člena vaší rodiny, včetně sebe, jak něco dělá. Vezměte na kreslení to, co chcete, čím máte chuť kreslit. Vyberte si papír, jaký chcete.

Průběh:

Po sdělení zadání nastává malá chvílička ticha, dívky se pouští do práce. Kresebný materiál i formát papíru si volí podle sebe. Na všech dívkách je vidět silné zaujetí pro práci.

Jana se usmívá, začala kreslit tužkou, „potřebuje si to nakreslit,“ nejdříve kreslí sestru, pak sebe, mamku, tatku. Přechází na pastelky, její kresba je velmi dekorativní, pečlivá, trvá jí velmi dlouho.

Andrea kreslí tužkou, pak pastelkami, zpočátku gumuje, první kreslí dva pejsky.

Květa používá od začátku do konce fixy, intenzivně vybarvuje. Začala kreslit sebe, pak mámu a tátu. Trvá na fixách, i když kresba je velmi pracná. Květa řeší, jak namaluje psa, když je bílý a papír je také bílý. Rozběhla se diskuse na téma domácí mazlíčci. Po chvíli zase pracují v naprostém tichu. Andreu ruší zvuky z dílen v patře nad námi.

Reflexe:

Květa: „Moji rodiče jsou v pohodě, někdy, když to jde.“ Namalovala nejdříve sebe, „první jsem já, protože to jsem já“, pak mámu, tátu, pejska. Zvolila formát A3, fixy, na pejska progresso. Postavy jsou veliké, přes celý papír, hodně barevné jako i pozadí, postavy se usmívají, i pejsek je veselý (obr. 2.1a). „Máme se všichni rádi, to je jasný, někdy se pohádáme, jsme teď doma, je s náma pejsek Lejdynka.“

Andrea začala kresbou pejsků – „Riky a Fidorka, vedle je táta, ségra, já a dole další ségra, dospělá“ (obr. 2.1b). Volila formát A3. Andrea zjišťuje, že nenakreslila mámu, na otázku: „Kde je máma?“ rozpačitě odpovídá, že máma je v domě. Ukáže na prostřední ze tří domů. Domy jsou tři, v prostředním bydlí Andrea, mladší ségra, mamka, tatka a psi, v domě vlevo bydlí dospělá ségra a v domě vpravo babička. „Domy jsou blízko, navštěvujeme se.“ Figury pejsků jsou stejně velké, možná i větší, než lidé. Všichni kromě starší sestry jsou nakresleni u horního okraje papíru.

Jana má velké postavy, výrazně zdobené, usmívající se. Práci začala sestrou, pak kreslila sebe, mámu a tátu (obr. 2.1c). Rodiče Jany jsou rozvedeni, sestra a táta s Janou nebydlí, ale jsou v pravidelném kontaktu. „My jsme všichni na plese, je nám dobře, máme krásné šaty.“

Celou aktivitu provázelo výrazné zaujetí pro práci u všech dívek, práce trvala velmi dlouho, asi 90 min.

5.3.2.2

Kresba rodiny v pohybu /Dům rodiny (Liebmann, cv. 189 c)	vnímání rodiny, rodinné vztahy
Pomůcky	plány domu A4, knoflíky různých tvarů, barev, vzorů a velikostí
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Jana, Květa
Předpokládaná časová dotace	20 minut

Zadání:

Do plánu domu (obr. 2.2 a) umístěte jednotlivé členy vaší rodiny. Pro každého člena rodiny vyberte nějaký knoflíček.

Průběh:

Použit pro každého člena rodiny nějaký knoflíček jako jeho symbolické vyjádření mě napadlo, když jsem viděla, kolik první aktivita zabrala dívkám času, obávala jsem se možné únavy. Navíc jsem měla k dispozici množství knoflíků nejrůznějších barev, tvarů i vzorů, doufala jsem, že děvčata zaujmou. Děvčata pracují v naprostém tichu a celkem rychle.

Reflexe:

Jana: „Mamka v kuchyni vaří, tatka se ségrou jsou na gauči, koukají na seriál Ordinance, v obýváku jsou s nimi čtyři zvířata, jeden pes a tři kočky. Já jsem v pokoji, chci mít klid.“ (obr. 2.2 b) Jana bývala svědkem častých domácích konfliktů, otec má zálibu v alkoholu.

Květa: „Mamka vaří, tatka s pejskem se koukají na televizi, já si maluju v pokoji.“ (obr. 2.2c) Při řeči zjišťuje, že má maminku ještě jednou v koupelně: „Tak je to brácha, přišel na návštěvu, umývá si ruce.“ Květin bratr je dospělý a s původní rodinou už nežije.

Andrea: „Táta se ségrou sedí v obýváku a koukají na televizi, mamka sedí u stolu, babička vaří v kuchyni se ségrou asi něco dobrého. Já jsem v pokoji.“ Maminka sedí u stolu úplně sama, Andrea říká, že odpočívá (obr. 2.2d).

Závěry setkání:

Z Janiny práce je zatím cítit touha po opětovném zacelení rodiny, chybí jí přítomnost otce a sestry. Vybrala si pro stylizaci velmi pěkné a barevné knoflíčky, to může souviset i s Janiným smyslem pro krásné detaily a zdobnost ve výtvarném projevu. U Andrey je zajímavá separace matky, poprvé je v jiném domě, podruhé sedí sama u stolu. Květa sama sebe stylizovala do knoflíčku miminka, což může signalizovat její potřebu neustálé péče a pozornosti.

Poslední aktivita byla celkem svižná a dívky zaujala. Po jejím skončení Květa bez vyzvání prohlásila, že ji to dneska moc bavilo.

5.3.3 Setkání třetí

Arteterapeutické setkání probíhá venku v městském parku, přítomna je nová paní asistentka. Přivítání probíhá pod rozložitými korunami nádherně zbarvených stromů, představuje se nová paní asistentka, také z důvodu její přítomnosti byla zvolena první aktivita, které se účastnila v roli „klienta.“ V úvodu opakujeme i naše skupinová pravidla.

5.3.3.1

<i>Představ sám sebe</i> (vlastní námět)	
Pomůcky	přírodniny
Prostor	městský park
Přítomni	Andrea, Jana, Květa, Šárka, Eva
Předpokládaná časová dotace	20 minut

Zadání:

Zkuste pomocí přírodnin, které najdete v okolí, představit samy sebe. Jaké jste, co máte rády, co o sobě chcete druhým říct.

Průběh:

Děvčata jsou zpočátku nejistá, pokukují po nové asistentce, pomalu se rozchází vyhledat přírodniny.

Reflexe:

Květa je ráda se svou rodinou (obr. 3.1a), když jsou všichni spolu i s bráchou a švagrovou a jejich dětmi. Ráda si s dětmi hraje.

Jana je oddělená od táty a sestry s jejím přítelem (obr. 3.1b). Čeká na zastávce autobusu, pojedje za tatínkem, aby nebyla doma sama. Na otázku: „*Kde je máma?*“ odpoví: „*V práci.*“

Eva je s maminkou na procházce v lese a povídají si (obr. 3.1c). Moc ráda si s mámou povídá.

Andrea je s dvěma pejsky na procházce (obr. 3.1d). Nikdo další tam není. Nikoho nepotřebuje.

Šárka je s mámou a tátou a děda je nad nimi (obr. 3.1e), vzpomínají na něho, protože umřel.

Paní asistentka je se svou rodinou a pejskem (obr. 3.1f), jsou si hodně blízko, jsou rádi spolu.

5.3.3.2

<i>O čem vyprávěl vítr</i> (Slavíková, Hazuková, Slavík, Výtvarné čarování, s. 34)	vytváření prosociálních postojů, rozvoj a užívání všech smyslů, posilování poznávacích citů, rozvoj kooperativních dovedností
Pomůcky	1 velký barevný list uprostřed kruhu dětí, přírodniny
Prostor	městský park
Přítomni	Andrea, Jana, Květa, Šárka, Eva
Předpokládaná časová dotace	30 minut

Zadání:

Sedíme v neúplném kruhu, využíváme lavičky přírodní čtenářské dílny. Úvodní čtení motivačního příběhu.

Najděte si každá svoje místo, kde je vám dobře a kde budete s kamarády nebo samy vytvářet z přírodnin obraz, na který už netrpělivě čeká měsíček. Využívejte barevnosti a tvarové rozmanitosti listů, plodů, větviček.

Průběh:

Děvčata poslouchají soustředěně příběh o Měsíci, začínají pracovat hned po zadání úkolu. Obraz vzniká kolem prvního „základového“ listu, který na zem položila arteterapeutka. Pracují s velkým soustředěním, vytváří společně jeden velký obraz (obr. 3.2a), jen Jana pracuje kousek dál sama. Paní asistentka už tentokrát asistovala klientům, zejména Šárce. Po dokončení si společně oba obrazy prohlížíme.

Reflexe:

Květa: „Chtěla jsem pracovat s ostatními, je to hezké.“ V obraze vidí strom.

Andrea se pracovalo fajn, v obraze vidí duhu.

Šárku to bavilo, v obraze vidí stromek.

Evě se pracovalo dobře s ostatními, v obraze vidí slunce.

Při dalším společném zhlédnutí obrazu z druhé strany v něm vidí hlemýžď.

Jana má panáčka (obr. 3.2b), je to rošťák, chtěla pracovat sama. Na otázku: „*Jak se jmenuje panáček?*“ velmi dlouho neodpovídá, přemýšlí, návrhy ostatních se jí nelíbí. Nakonec svého panáčka s úsměvem pojmenuje „Luciášek.“ Janina sestra se jmenuje Lucie.

5.3.3.3

Vzkazy Měsíci posílané po pavučince (Slavíková, Hazuková, Slavík, Výtvarné čarování, s. 36)	Rozvoj základních kulturně společenských postojů, návyků a dovedností, vytvoření povědomí o vlastní sounáležitosti s živou i neživou přírodou, se světem
Pomůcky	bílé a hnědé klubko vlny, nůžky, přírodniny
Prostor	městský park
Přítomni	Andrea, Jana, Květa, Šárka, Eva
Předpokládaná časová dotace	20 minut

Zadání:

Motivační příběh, využíváme prostor kolem našeho obrazu.

Vzpomeňte si, jak vypadají pavučinky, ve kterých se zachytí kapky rosy, lístek... Z klubek vlny si vytvořte vaše pavučinky a vložte do nich lístek se vzkazem nebo přáním pro Měsíčka.

Průběh:

Děvčata pracují v naprostém tichu, každá sama, jen Andrea s Evou vytvořily jednu pavučinu a do ní vetknuly dva vzkazy. Vyhradily si prostor samy pro sebe, stranou od ostatních.

Reflexe:

Arteterapeut se tentokrát neptá na proces tvorby, ale nabízí klientům možnost pošeptat svá vetknutá přání ostatním.

Andrea s Evou rozhodně nechtějí svůj vzkaz ani pošeptat (obr. 3.3a), Jana také ne (obr. 3.3b).

Květa šeptá, že si přeje, aby dodělala školu a zvládla zkoušky (obr. 3.3c).

Šárka si přála, aby už u nich nikdo neumřel (obr. 3.3d).

5.3.3.4

Vyhazování listů (vlastní námět)	uvolnění, odreagování se
Pomůcky	podzimní listy stromů spadlé na zem
Prostor	městský park
Přítomni	Andrea, Jana, Květa, Šárka, Eva
Předpokládaná časová dotace	5 minut

Zadání:

Zavedla jsem klienty doprostřed obrovského množství zlatých listů, aniž bych jim řekla, co se po nich bude chtít. Tvářila jsem se velmi tajemně a uličnicky. Už to v dívkách vzbudilo velkou zvědavost a těšení spojené s mírnými obavami.

Průběh:

Tuto aktivitku jsem zpočátku vůbec nechtěla zařadit, protože bylo po deštích a listů bylo

hodně mokré. Původně jsem také plánovala zařadit ji hned v úvodu setkání. Nakonec jsem se spolehla na intuici a aktivitu zařadila na úplný závěr našeho setkání. Vyhazování listů patří k abreaktivním, tj. uvolňujícím činnostem, které vedou k psychickému odreagování. Také estetický dojem z barevné chumelenice je velmi silný. Dívky si chumelenici pěkně užily, vyhazovaly listy stále dokola a smály se a smály...

Reflexe:

Všechny rozesmáté dívky potvrdily, že chumelenice z listů je úžasná, klidně by ještě chvíli listů vyhazovaly. Nutno podotknout, že toto podzimní dovádění si naplno užila i arteterapeutka a paní asistentka (obr. 3.4).

Závěry setkání:

Na příští setkání zůstává téma rodina a spolupráce ve skupině, dále dnes vystalo téma vyrovnání se s odchodem blízkého člověka (Šárka) a téma pocitu osamění (Jana).

5.3.4 Setkání čtvrté

Přivítání, podrobné a důkladné připomenutí pravidel skupiny, Josef je na skupině poprvé, byl měsíc nemocen.

5.3.4.1

<i>Momentální nálada</i> (Liebmann, cv. 164)	zahřívací aktivita, přítomný okamžik
Pomůcky	podložky na modelování, plastelína
Prostor	výtvarná dílna
Přítomni	Josef, Květa, Šárka, Eva
Předpokládaná časová dotace	20 minut

Zadání:

Vymodelujte z plastelíny, jaká je právě teď vaše nálada, jak se cítíte.

Průběh:

Práce probíhá v naprostém tichu a soustředění.

Reflexe:

Květa se těšila do školy, byla dva dny doma, cítí se teď dobře, barevně (obr. 4. 1a).

Evě je dobře, cítí se láskyplně, srdce, láska (obr. 4. 1b).

Josefovi je fajn, dobře, byl v nemocnici a je rád, že je tady s ostatními. Směje se. Hodně. (obr. 4. 1c) Ostatní také vyjadřují svou radost nad tím, že je Josef znovu zpět a zdrav.

Šárka se cítí dobře, protože jsme všichni pohromadě (obr. 4. 1d).

5.3.4.2

Začarovaná rodina	test
Pomůcky	papír formát A4, A3, vodové barvy, štětce, nádoby na vodu
Prostor	výtvarná dílna
Přítomni	Josef, Květa, Šárka, Eva
Předpokládaná časová dotace	30 minut

Zadání:

Motivační vyprávění terapeuta, zavřené oči, vaše rodina, vaši blízcí, kouzelník rodinu začaruje. Namalujte vaši začarovanou rodinu. Při tomto motivačním úvodu jsem citlivě pracovala s hlasem a využila své herecké dovednosti.

Průběh:

Josef zvolil formát A4, ostatní A3. Práci provází velké soustředění, ticho.

Reflexe:

Květa: „Pracovalo se mi velmi dobře, na obrázku jsem já, mamka, tatka, je pěkně, kouzelník nás začaroval venkem, dal nás z domečku ven.“ Dále Květa odpovídala na návodné otázky, jsme asi z pohádky, máma je královna, táta král a já jsem princezna. Máme zámek, je nám dobře (obr. 4. 2a). Květa malovala nejdříve sebe, pak rodiče, všechny postavy jsou veliké, její postava je ale o kousek větší než postavy rodičů. Tento aspekt může potvrzovat domněnku arteterapeuta o Květině nekritickém a přehnaném sebevědomí, často hovoří o svých schopnostech a nevidí svoje chyby a nedostatky.

Eva: „Pracovalo se mi fajn, jsme začarovaní do kytěk na louce a motýlů a slunce (obr. 4. 2b). Eva vyjmenovala členy rodiny, bez táty a jednoho bratra. Na otázku, kde je táta a bratr, nedovedla Eva odpovědět. Po doptávání se terapeutem zjistila, že na ně zapomněla. Na otázku, jestli je táta s bratrem taky na téhle louce, odpověděla, že ano, táta je mezi mamkou a Evou, bratr je nad nimi a byl by motýl.

Josef nevěděl, co malovat a jak to namalovat. Na obrázku je on se svou sestrou a jejich psem (obr. 4. 2c). Sestra je princezna, Josef je princ. V pohádce se princ s princeznou mohou vzít, doopravdy ale asi ne.

Šárka namalovala celou rodinu, děda se vznáší na obláčkách nad nimi (obr. 4. 2d). „My na něho myslíme.“ (stejný motiv, jako minulý týden) Kouzelník nás začaroval a my máme kouzelnou schopnost, aby se děda vrátil k nám. V dalším rozhovoru se arteterapeut snažil přivést Šárku na možnost, jak „být“ ještě s dědou, v myšlenkách, ve vzpomínkách.

Závěry setkání:

Na příští setkání stále zůstává téma rodina, pokračuje téma vyrovnání se s odchodem blízkého člověka (Šárka) a téma pocitu osamění (Jana, která dnes chyběla).

Při testu *Začarovaná rodina* pochopila zadání jen Eva, bylo nutné intenzivnější doptávání se arteterapeuta. Příště se jeví jako vhodné, i vzhledem k dnešní absenci dvou členů skupiny, zařadit test *Moje rodina začarovaná do zvířat*.

5.3.5 Setkání páté

Přivítání klientů, přichází dobře naladěni, odpočatí. Společně připravujeme pomůcky a materiály.

5.3.5.1

Nedávné události (Liebmann, cv. 146)	zahřívací aktivita
Pomůcky	podložky, papír A4, A3, vodové barvy, štětce, kelímky na vodu, pastelky, voskovky
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Jana, Josef, Květa, Šárka, Eva
Předpokládaná časová dotace	20 minut

Zadání:

Zamyslete se nad posledním uplynulým týdnem a namalujte něco, co vás potěšilo a něco, co vás zarmoutilo.

Průběh:

Zadání musí být několikrát opakováno, pro úplné pochopení dětmi. Práce probíhá v naprostém tichu a soustředění, Šárka a Květa volí větší formát papíru, ostatní menší. Květa volí vodové barvy, ostatní suchý výtvarný nástroj.

Reflexe:

Arteterapeut nechává hodně prostoru pro možnost klientů jako první začít povídat o svém obrázku, nikdo se neodvažuje, Květa je „jako na trní“ a na vyzvání arteterapeuta se pouští do vyprávění jako první.

Květu navštívil kamarád David, bylo to super, možná, že do Vánoc ještě přijede, při návštěvě cítila velkou radost (obr. 5. 1a). Nepříjemné bylo pro Květu vyšetření u gynekologa a to, že pak byla sama doma, trochu nemocná.

Josef byl v Pardubicích s kamarádem na hokejovém zápase, dal si pivo, pak šli na vánoční trhy (obr. 5. 1b). Bylo to fajn. Nepříjemného se Josefovi nic nepříhodilo.

Šárka se cítila v uplynulých dnech špatně, protože byla nemocná a nemohla do školy. Těšilo ji, když si hrály s maminkou a kočkama (obr. 5. 1c).

Andrea zažila výlet do Pardubic na Vánoční trhy, jela celá rodina i s pejsky, to bylo bezva (obr. 5. 1d). Taký cítila kopat miminko, které nosí její sestra v bříšku. Nic ji nezarmoutilo, je v pohodě.

Evu potěšilo, že mohla vozit miminko sestřenice v kočárku (obr. 5. 1e). Nepříjemné bylo její setkání s bývalým přítelem Kevinem, šla s maminkou po městě, potkaly ho a on Evě vyhrožoval, že ji zabije, ona se teď bojí. *(Kevin je bývalý žák školy, slovně i fyzicky agresivní. S Evou se přátelil dva roky, nyní se dozvěděl, že vztah skončil a Eva má jiného přítele. Na základě důvěrných arteterapeutových znalostí jeho reakcí lze považovat Eviny obavy za reálné a oprávněné.)*

Arteterapeut hledal s Evou možná řešení, Eva přišla na to, že nikdy nechodí sama, vždy ji doprovází asistent pedagoga nebo rodiče, nemusí se tedy ničeho bát. Uklidnila se.

Jana prožila příjemnou vycházku s pejskem a návštěvu babičky (obr. 5. 1f). Trápí ji i její mamku, že jim neustále volá Kevin *(znají se s ním všechny děti ve skupině)*, nebo píše na Facebook, Janu to hodně obtěžuje. S arteterapeutem došla k závěru, že lze přistup

na Facebook zablokovat, telefonní číslo vymazat a hovory z neznámých čísel Jana nemusí přijímat. Jana říká, že bude mít konečně klid.

5.3.5.2

Blob tree (Pip Wilson)	test, rodinné vztahy
Pomůcky	pracovní list Blob tree, pastelky
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Jana, Josef, Květa, Šárka, Eva
Předpokládaná časová dotace	20 minut

Zadání:

Arteterapeut rozdá pracovní listy, vysvětlí, že kreslíme naši rodinu, strom naší rodiny. Nejprve vymalujte postavičku, kterou jste vy sami, barvičkou, kterou chcete. Pak si vybírejte další barvičky a malujte na strom členy vaší rodiny, ty, které tam chcete mít a tam, kde je chcete mít.

Průběh:

Klienti začínají pracovat bez otálení, pracují rychle a v naprostém tichu.

Reflexe:

Andrea: „Já jsem na látce, i když nemám moc ráda výšky.“ (*šeptá*) Na otázku „Jak ti tam je?“ odpovídá, že dobře (obr. 5. 2a). Nade mnou je mladší ségra, mává, na vedlejší větvi starší ségra s přítelem a malým miminkem, ono je zatím v bříšku, na další vedlejší větvi máma s tátou, objímají se. Pode mnou je můj přítel, povídá si s kamarádem, leze za mnou nahoru, má vedle mě na látce místo. *Usměje se*. Dole jsou naši pejskové, jeden spí a druhý blbne s lanem, houpe se.

Květa je dole pod stromem, je jí tam dobře (obr. 5. 2b). Na větvi nad ní sedí rodiče, mají se rádi, proto se objímají. „Na látce na stromě je švagrová, na vedlejší větvi můj brácha a jejich dvě děti. Brácha se švagrovou se střídají v opatrování dětí, někdy hlídáme my.“

Eva je postavička nahoře na stromě (obr. 5. 2c), všechny vidí. Pod ní je mladší ségra, mamka s tatínkou se objímají na vedlejší větvi. Babička sedí na větvi nahoře vpravo, je hodná a je blízko. „Fialový bratr na samém konečku větve už s námi nebydlí. Na trávě leží pejsek, na provaze se houpe od ségry malej. Přítel ségry stojí pod stromem, kdyby ségra (postava na látce) z té výšky skočila, chytil by ji.“

Josef stojí na látce na stromě, nad ním obě sestry. (obr. 5. 2d). „Máma stojí pod stromem a hlídá nás. Mě to těší, že na nás dohlíží. Jednu větev stromu jsem vybarvil, ale dál už se mi nechtělo.“ Děvčata ve skupině se shodují, že Josefovy postavičky jsou barevné a veselé.

Jana je asi uprostřed stromu, objímá ho (obr. 5. 2e), je jí fajn. „Kousek pode mnou je ségra, natahuje ke mně ruce, spolu pak polezeme k tátovi nahoru (postava na látce). Máma visí na klacku (zelená postava dole), volá, ať jí někdo pomůže.“ Na otázku arteterapeuta „A pomůže jí někdo?“ Jana krčí rameny, „Možná jo. Někdo z těch dole.“ Babička (oranžová dole) pomáhá strejdovi, teta (fialová pod stromem) na všechny dohlíží. Postava ležící pod stromem je sestřenice Štěpána, je unavená, houpající se postava je druhá sestřenice, blbne.

Šárka je zelená postava na látce (obr. 5. 2f). Vedle ní na větvi sedí máma s tátou. „Brácha je nahoře, mává nám. Babička je dole pod stromem, kouká na nás. Nahoře na stromě je děda (*zemřelý*), on se na nás dívá.

Závěry setkání:

První aktivita zabrala velmi mnoho času, arteterapeut poskytl všem prostor vypořádat se s náročnými situacemi, které je potkaly v minulém týdnu. Klienti potřebují na veškerou práci velmi mnoho času, dnes byla nutná a podle reakcí klientů i prospěšná delší a důkladná reflexe. Zajímavé při první dnešní aktivitě bylo, že klienti nekreslili nepříjemný zážitek vůbec, nebo ho jen naznačili použitím tmavé barvy. Při reflexi však dovedli o svých nepříjemnostech hovořit. Je také možné, že úplně nepochopili zadání úkolu. Jako zajímavá se jeví možnost rozdělení aktivity na více částí: 1. Nakresli příjemný zážitek minulého týdne. 2. Nakresli nepříjemný zážitek minulého týdne.

Druhá aktivita již probíhala podstatně svižněji. U Šárky přetrvává téma vyrovnání se s odchodem blízké osoby, Jana potřebuje zpracovat téma rozchodu rodičů. Překvapením pro arteterapeuta byla pozice Janiny mámy (visící na stromě a volající o pomoc). Jana ji skutečně může takto vidět, máma má velké zdravotní problémy, pečuje o Janu a domov, stará se i o bývalého manžela, pracuje jako zdravotní sestra a ještě vede volnočasovou aktivitu s dětmi a studuje. Zajímavé je i sdělení, že jí může pomoci asi „někdo z těch dole.“ Pomoc od Jany samotné, její sestry i bývalého manžela zřejmě Jana neočekává. Zdá se, že celá situace je nad Janiny síly.

5.3.6 Setkání šesté

Přivítání, příprava pomůcek a materiálů. Klienti jsou v dobré náladě, vstřícní, odpočatí po proběhlé delší přestávce.

5.3.6.1

Něco o mně (Rogers, s. 66, vlastní úprava)	vnímání sebe sama, uvědomění si silných a slabých stránek
Pomůcky	pracovní list s rozcestníkem, pastelky, fixy, voskovky, progressa
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Eva, Jana, Josef, Květa
Předpokládaná časová dotace	15 minut

Zadání:

Chceme lépe porozumět našim zájmům, přáním a potřebám, je jen na nás, co si chceme říci (rozdání pracovních listů). Na světlé šipky nakreslíme to, co nám jde dobře, v čem jsme výjimeční, nebo co máme rádi. Do tmavých šipek nakreslíme to, o čem si myslíme, že nám to ještě moc nejde, s čím potřebujeme pomoci, nebo to, co nás mrzí.

Průběh:

Nutnost přesného a opakovaného vysvětlování zadání úkolu. Všichni klienti začínají nejprve světlými šipkami, tedy tím, v čem jsou výjimeční, co jim jde.

Reflexe:

Květa nemá ráda, když ji něco bolí, není jí dobře (obr. 6. 1a). Taky nemá ráda, když na ni někdo křičí, mamka a taťka, nerada se hádá. Může tomu předejít, když si odejde malovat, maluje ráda mandaly, to ji uklidňuje. Ráda taky vysává obývací a auto. Pomáhá.

Josef (obr. 6. 1b) nemá rád, když venku prší, musí být doma a umývat nádobí. Už se moc těší na sluníčko, teplo a na kytky, které pokvetou. Bude chodit ven, do lesa. Zlobí ho, že teď ještě kytky nekvetou. Rád plave, ale nemá tolik peněz, aby mohl chodit plavat často, to ho mrzí.

Je veselý a usměvavý (dívky mu to potvrzují).

Andreu včera rozhodilo, že jí spolužák nadával, naštvalo ji to, rozesmutnilo (obr. 6. 1c). Dlouho jsme situaci ve skupině probírali. Andrea řekla, že je ráda, když svoje trápení může někomu říct a ví, že ten někdo to nikomu dalšímu neřekne. Květu moc trápí, když je někdo smutný a ona mu nemůže pomoci. Zjišťuje, že pomáhá už jenom tím, že druhého vyslechne.

Andrea už taky nechce snít a led a taky ji bolí, když si vzpomene na zemřelého dědečka. Připouští, že vzpomínky na krásné chvíle s dědou jsou pro ni milé a příjemné. Andrea se ráda směje, chodí na procházky s pejsky a jezdí s rodinou na výlety.

Eva se ráda směje, plave a bruslí (obr. 6. 1d). Nesnáší angličtinu, nejde jí výslovnost. Může jí asi pomoci paní učitelka, pan učitel ale ne (*v této hodině probíhá tandemová výuka*), doma pak sestra. Taky nechápe matematiku, když ji vysvětluje pan učitel X (*stejný učitel jako v angličtině*). Už jí taky vadí zima, těší se na sluníčko.

Jana už nechce zimu, nesnáší, když sedí u krbu a mamka rozvalí okno. Společně nacházíme řešení- zabalí se do deky a může si uvařit teplý čaj (obr. 6. 1e). Ráda plave a je v tom dobrá, ale teď vůbec nic nestihají, to ji štve. Má ráda procházky s pejskem, chodí na návštěvu k babičce. Teď se jí líbilo, jak jeli s mamkou autem na módní přehlídku.

5.3.6.2

Začarovaná rodina do zvířat (vlastní úprava základní varianty, koláž, Můj vzkaz rodině)	test
Pomůcky	časopisy s fotografiemi zvířat, lepidlo, papír A3, vodové barvy, fixy
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Eva, Jana, Josef, Květa
Předpokládaná časová dotace	40 minut

Zadání:

Arteterapeut s nezbytným hereckým projevem motivuje klienty: „Jsem kouzelník, zavřete oči, začaruji vaši rodinu do zvířat. Abraka dabra...“ Motivace byla delší, než je zde uvedeno, v práci s mentálně postiženými se arteterapeutovi osvědčuje vkládat do svého projevu výrazné dramatizující prvky, daří se tím poutat pozornost klientů a vzbudit jejich zájem.

V průběhu motivační části napadlo arteterapeuta doplnit aktivitu o „můj vzkaz rodině.“

Průběh:

Práci provázelo časté vzájemné rušení se při práci, pravděpodobně v důsledku únavy pramenící z dlouhé a náročné předchozí práce.

Reflexe:

Andrea většinou dávala členům rodiny kladné vlastnosti, sebe vidí jako klidného pejska uprostřed, máma je velryba, je moc hodná, táta je prasátko, srandovní. V horní části obrázku je mladší sestra (pes) a babička (kosatka), babička je taky moc hodná. Jen starší sestru vidí jako lišku (obr. 6. 2a): „Někdy na mě křičí, na svého přítele taky křičí (malý pejsek v tlamě lišky). Vzkaz rodině: „Mám vás moc ráda a nechci vás ztratit.“

Eva přidělila členům rodiny samé hezké vlastnosti, maminka s tatínkem se mají rádi (pandy), Eva sama je gepardem. Všichni sourozenci jsou vedle sebe ve spodní části obrázku, dravý pták je nejstarší bratr. Jen jedna ze sester je někdy moc zvědavá a je na Evu zlá (surikata,

obr. 6. 2b). Vzkaz rodině: „Mám vás hrozně moc ráda a vážím si vás.“

Květa (obr. 6. 2c) přidělila všem členům rodiny kladné vlastnosti (maminka pracovitá včelka, táto hodný nosorožec, Květa sama je pejskem), švagrová je tetřev, stará se o malé děti, děti představuje opička nahoře a sršeň dole, obě jsou veselé a hodné. Květa nejdříve říká, že bratra na obrázku vůbec nemá, že ho nepotřebuje. Po dotazu arteterapeuta, kdo je tygr nahoře, říká, že to je ten brácha. Hlídá všechny. Hovoří i o tom, že se někdy doma hádají, že mamka nebo tatka vybuchnou a křičí na ni, když nechce třeba cvičit. Vzkaz rodině: „Už se nebudeme hádat a křičet na sebe, já jsem vaše a patřím k vám. Doufám, že tenhle vzkaz fakt uslyšíte.“

Jana má radost, že je táta rozpustilý (pejsek) a dělá blbosti (obr. 6. 2d). Mamka je půl na půl (lvice), někdy hodná a někdy na Janu křičí. Ségra je praštěná (klokan). Vzkaz rodině: „Už na mě nezvyšujte hlas.“

Josef chce mít celé vyprávění rychle za sebou, zpočátku opakuje už slyšené vlastnosti, samé kladné (maminka horní gepard, je moc hodná). Jen u geparda ve spodní části obrázku (obr. 6. 2e), který představuje Josefa, řekne, že gepard má rád přírodu a umí skočit. Jedna sestra je protivná (pes), druhá milá (koně). Vzkaz rodině: „Mám vás rád.“

Závěry setkání:

V první aktivitě jediná Eva pochopila zadání úkolu v plném rozsahu (částečně i Jana) a dokázala popsat své slabé stránky, ostatní neměli problém říci, v čem jsou skvělí, své slabiny ale vůbec nezachytili. Spíše své výtvarné ztvárnění směřovali k tomu, co je baví a co nemají rádi. Pokud by zadání nepochopil vůbec nikdo, dalo by se usuzovat na nedostatečné vysvětlení arteterapeutem. Vzhledem k tomu, že alespoň Eva a částečně i Jana pochopila, lze nepochopení ostatních přičíst jejich osobnostním specifickým pramenícím z podstaty jejich postižení. Objektivní vnímání sebe sama se jeví být v tuto chvíli problémem. Pro příště je možné zkusit ještě jednodušší zadání, například: „Nakresli, co ti jde do světlých šipek a co ti nejde do tmavých šipek.“

První aktivita zabrala skupině velmi mnoho času, ve druhé aktivitě již bylo možné sledovat prvky únavy a nesoustředění. Poměrně často se na obrázcích klientů objevovaly velké kočkovité šelmy, samotnými klienty jsou vnímány ne jako predátoři, ale jako milé kočičky. Vztahy v rodinách se jeví být víceméně harmonické, klienti hodně těžce prožívají občasné konfliktní situace, příčiny konfliktu vidí ale jen v těch druhých.

5.3.7 Setkání sedmé

Privítání, tak jako na všech ostatních arteterapeutických setkáních, i dnes v úvodu opakujeme pravidla naší skupinky. Společně připravujeme pomůcky a materiály.

5.3.7.1

<i>Jak je mi právě teď?</i> (vlastní námět)	zahřívací aktivita, podpora kreativity, fantazie, rozvoj jemné motoriky
Pomůcky	papíry různých barev i gramáže
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Jana, Josef, Květa, Eva
Předpokládaná časová dotace	20 minut

Zadání:

Z papírů vymodeluj, jak se teď právě cítíš, jakou máš náladu, jak ti je. Můžeš vytrhávat, mačkat, skládat, různě tvarovat. Nepoužijeme ani nůžky, ani lepidlo, máme „jen“ svoje šikovné ruce. Pracovat můžeš na stole, na zemi, na okně, na koberci, na lavičce, kdekoliv chceš.

Průběh:

Zadání musí být několikrát opakováno, pro úplné pochopení klienty. Po celou dobu se klienti drží konkrétního ztvárnění svých myšlenek. Práce probíhá v naprostém tichu a soustředění, dívky volí krepový papír, Josef kousky měkkého barevného papíru. Květa si vyloženě užívá možnost trhat papír.

Reflexe:

S reflexí začíná Josef, ale na nenápadný popud terapeuta. Je mu fajn, těšil se do školy, na kamarádky. Jmenuje je všechny, děvčata z toho mají velkou radost. Těší se na Vánoce a prázdniny. Podle ostatních je obrázek barevný, Josef se tedy cítí barevně (obr. 7. 1a).

Květa se taky cítí hodně barevně a vesele (obr. 7. 1b).

Evě je fajn, vzpomněla si, jak hlídá miminko své sestry a to znázornila papírem (obr. 7. 1c).

Jana vytvarovala smějící se smajlíky, je to mamka, sestra, táta a Jana, cítí se spokojeně (obr. 7. 1d).

5.3.7.2

<i>Můj vánoční strom</i> (inovace <i>Strom rodiny</i> , Liebmann, cv. 191)	rodinné vztahy a vazby
Pomůcky	papír A3, vodové barvy, štětce, kelímky na vodu, voda, podložky na malování
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Jana, Josef, Květa, Eva
Předpokládaná časová dotace	30 minut

Zadání:

Motivační rozhovor na téma zdobení vánočního stromku a vánočních kouzel.

Namalujte veliký vánoční stromek a ten ozdobte, budete při tom čarovat. Nejdříve začarujte sami sebe do vánoční ozdoby a umístěte se na stromek tam, kde chcete být. Potom začarujte členy své rodiny, toho, s kým chcete o Vánocích být. Každého začarujte do nějaké vánoční ozdoby a umístěte na stromek.

Průběh:

Arteterapeut v úvodu hovořil s nezbytným hereckým vkladem do svého projevu, to klienty zcela pohltilo. Zadání úkolu vyvolává v klientech nadšení, radost, chuť tvořit. Práce je baví.

Reflexe:

Josef je modrou baňkou, modrá je pro něj pěkná barva (obr. 7. 2a). Blízko jsou sestry (červená a růžová baňka), kousek dál nejstarší sestra, také jako baňka. Tato sestra už s nimi nebydlí, ale vidí se skoro každý den. Mamka je velká hvězda a svítí nahoře na stromečku.

Jana je červená, příjemná baňka, visí dole na stromečku, kousek od ní je sestra jako žlutá baňka, žlutá září. Kousek dál táta jako černá baňka, černá je smutná (obr. 7. 2b). Táta

je smutný, protože musí brát hodně prášků, měl rozřízlé břicho a ještě má nemocné srdíčko. Na otázku terapeuta, jestli by mu Jana chtěla udělat radost, odpovídá hned kladně. Následuje otázka: „Můžeš mu udělat nějak radost?“ Jana říká, že táta má vždycky radost, když se za ním staví. Tak za ním chodí (rodiče Jany spolu nežijí). Maminka je také baňkou a visí poměrně daleko od ostatních, Jana však říká, že je blízko, je s nimi.

Eva je červenou baňkou, táta modrou, maminka oranžovou. Jsou si blízko. Sestra je hvězda nahoře na stromečku (obr. 7. 2c). Na otázku: „Kde jsou další tví sourozenci?“ (v rodině je celkem sedm dětí) se Eva zarazí a řekne, že na ně zapomněla, ale že by je tam chtěla mít. Evy sourozenci, kromě jedné sestry, jsou starší a už mají samostatný život, to je pravděpodobně důvod, proč nejsou na stromečku zachyceni.

Květa je nahoře na stromečku jako malá, reálná postava, pod ní maminka a dole tatínek (obr. 7. 2d). Květa není schopna abstrakce, její myšlení je konkrétní, neumí si představit, že „začaruje“ někoho v něco jiného. Jednalo se už o druhou podobnou situaci. Všichni jsou na stromečku těsně u sebe a podle Květy je to tak dobře.

Závěry setkání:

Setkání bylo 90minutové, klienti potřebují na práci velmi mnoho času. Znovu se objevilo téma smutku po blízkých osobách – Jana. Ověřila jsem si, že lidem s mentálním postižením je třeba opakovaně vysvětlovat zadání a znovu se k němu vracet i v průběhu práce. Mnohokrát.

Eva nepochopila zadání první aktivity „Jak je ti právě teď?“, spíše zaznamenala zážitek minulých dnů. Květa má čistě konkrétní myšlení, s tím je nutno počítat v dalších aktivitách, současně i podněcovat rozvoj tvořivosti, fantazie, abstrakce.

Doporučení pro další setkání: zpracování pocitu osamění (Jana, případně Šárka), téma rodina zůstává i nadále, jako i téma vzájemné spolupráce, sebehodnocení.

5.3.8 Setkání osmé

Dnešní setkání se odehrává v užším kruhu, přítomni jsou pouze tři klienti a arteterapeut. Po přivítání opakujeme pravidla naší skupiny, připravujeme pomůcky a materiály.

5.3.8.1

Pavučinka (vlastní námět)	zahřívací aktivita, spolupráce, posilování pozitivních vazeb ve skupině
Pomůcky	klubko vlny
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Šárka, Andrea, Eva
Předpokládaná časová dotace	15 minut

Zadání:

Klienti i arteterapeut sedí v kruhu na zemi, arteterapeut drží v ruce klubíčko vlny, vysvětlí zadání – kdo drží klubíčko, poví ostatním, jak mu právě teď je, pak předá klubíčko někomu dalšímu v kruhu (vlákno vlny drží stále v rukou) a řekne mu něco pozitivního a pravdivého. Začíná arteterapeut pro přesné pochopení klienty. Postupným předáváním vzniká z vlny obrazec, na konci aktivity všichni položí vlákna vlny na zem, ale tak, aby nenarušili vzniklý obrazec.

Průběh:

Aktivity se účastní i asistentka pedagoga s ohledem na nízký počet klientů i pro posílení

pocitu sounáležitosti a pospolitosti skupiny.

Klienti brzy pochopili princip aktivity a se sdělováním pravdivých a pozitivních věcí neměli problém. Pro vznik zajímavého obrazce jsme pozitivní sdělení realizovali každý dvakrát.

Reflexe:

Probíhá částečně už při vlastní aktivitě, klienti se cítí fajn, těšili se na dnešní práci, těšili se na arteterapeuta. Vzniklý obrazec (obr. 8. 1) připomíná Šárce pavučinku, Andrea vidí loďku, Eva kočárek, Šárka dále vidí draka. Je barevný, veselý.

Když říkali pozitivní věci, bylo to příjemné a ještě příjemnější bylo pozitivní věc o sobě slyšet. Arteterapeut ještě hovoří na téma sdělování negativních věcí, pokud nejsou sdělovány hanlivě, s vsměchem, mohou příjemci sdělení velmi pomoci.

5.3.8.2

Můj ostrov (Rogers, s. 36, vlastní úprava)	Uvědomění si sama sebe, posilování pozitivních vazeb ve skupině
Pomůcky	zbytky látek nejrůznějších barev a struktur, vlny a příze
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Šárka, Andrea, Eva
Předpokládaná časová dotace	20 minut

Zadání:

Motivace ve smyslu jedinečné možnosti vytvořit si svůj vlastní ostrov (nutnost ověření správného pochopení významu slova ostrov), na kterém budou lidé, zvířata i věci, které tam chcete mít. Ostrov je jenom váš.

Průběh:

Klienti pracují v tichosti a soustředění, se zájmem, využívají pestré gázy a klubíčka vlny. Prostor školního ateliéru je veliký, mají tedy všichni dostatek místa, pracují poměrně blízko sebe. I této aktivita se účastnila paní asistentka prožitkem klienta.

Reflexe:

Andrea chce na svém ostrově mámu, tátu, mladší sestru a pejsky. Taký starší sestru, která už s nimi nebydlí. Barvy vybírala podle toho, jakou barvu má kdo rád, nejstarší sestra je největší klubko (obr. 8. 2a), protože je těhotná a má už velké břicho.

Šárka chce na svém ostrově mámu, tátu, bráchu, babičku i dědu (2 roky po smrti) a jejich dvě kočky. Děda je těsně u babičky (obr. 8. 2b), „pořád na něho myslíme, bude mít narozeniny“.

Eva má na svém ostrově jen některé ze svých sourozenců (chybí dva bratři a jedna sestra, kteří už s nimi nebydlí, Eva je na ostrově nepotřebuje), mámu, tátu, pejska (obr. 8. 2c).

Podnět arteterapeuta k možnému spojení ostrovů nepadl na úrodnou půdu, žádný z klientů nechtěl, aby od jeho ostrova vedla cestička k ostrovu jinému. Šárka připouští, že na její ostrov může někdo časem přibýt, např. bratrova nevěsta.

Závěry setkání:

I přes nízký počet klientů lze setkání považovat za úspěšné, klienti pracovali s textilním materiálem, což pro ně byla nová výtvarná zkušenost. Překvapením pro arteterapeuta byla celkem důrazně vyjádřená nechuť spojit své ostrovy ve druhé aktivitě, která pramenila zřejmě z pocitů nutnosti zachování soukromí každé rodiny. Žádný z klientů nepotřeboval na svém ostrově nikoho z přátel, výsledky aktivity potvrzují výsostné postavení a důležitost primární

rodiny pro klienty.

5.3.9 Setkání deváté

Dnešní arteterapeutické setkání je setkáním mimořádným, z organizačních důvodů dnes přibýly do skupiny dvě další žákyně praktické školy dvouleté i s paní asistentkou. Pro eliminování negativních vstupů asistentky do práce klientů požádala arteterapeutka paní asistentku, aby si aktivity prožila jako klient, nikoliv asistent pedagoga.

Po přivítání a vysvětlení situace seznamujeme mimořádné členy skupiny s pravidly naší skupiny, připravujeme pomůcky a materiály, převlékáme se do pracovních zástěr, protože setkání probíhá v keramické dílně. Všichni klienti už mají zkušenosti s prací s keramickou hlinou.

5.3.9.1

Co mě těší (vlastní námět)	zahřívací aktivita, pozornost, postřeh, komunikační dovednosti
Pomůcky	keramická hlína
Prostor	keramická dílna
Přítomni	Šárka, Andrea, Eva, Jana, Dana, Alena, Natálie
Předpokládaná časová dotace	5 minut

Zadání:

Klienti i arteterapeut stojí okolo pracovních stolů, hází si koulí hlíny. Kdo hlinu drží, řekne ostatním, co ho dnes těší, z čeho má radost.

Průběh:

V dílně panuje velmi radostná a vstřícná atmosféra. Házení hlíny představuje veselý a hravý prvek, aktivitu provází smích, kdo drží hlinu v rukou, automaticky ji začíná mačkat.

Reflexe:

Klienti mají radost z hravé aktivity, Andrea se těšila na Marcelku (arteterapeut), Eva se těšila na Marcelku a Andreu, Šárka se těšila na Martu (druhá paní asistentka natáčeající setkání) a Marcelku, Jana je ráda, že je ve škole, ráno se jí nechtělo vstávat, Dana je ráda, že jsme spolu, Alena také a těší se, co budeme dělat. Asistentka Natálie má trochu obavy z následujícího, ale současně se velmi těší. S hlinou pracuje ráda.

5.3.9.2

Maska (Šicková-Fabrizi, s. 150)	sebepoznávání, projekce, rozvoj jemné motoriky a komunikačních dovedností, empatie
Pomůcky	keramická hlína, misky, špachtle, voda, šlikr, štětce, plátýnka, vařečky
Prostor	keramická dílna
Přítomni	Šárka, Andrea, Eva, Jana, Dana, Alena, Natálie
Předpokládaná časová dotace	90 minut

Zadání:

Každý dostane kus hlíny velikosti většího pomeranče. Vytvoří kouli. Prsty ve středu vytvoří jamku, vytvaruje mělčí a nižší nádobu. Do ní vloží do kříže dva válečky hlíny jako výztuhu. Vzniklou nádobu obrátíme vzhůru nohama, modelujeme masku, tvář člověka, na kterého právě teď myslíme. Může to být pohádková postava, někdo z rodiny, z kamarádů, historická postava, postava z filmu, seriálu.

Když jsou masky hotové, komunikují spolu autoři jejich jménem, kladou si otázky.

Šicková-Fabrice doporučuje nakonec masky „pohřbít“ = zničit, já dávám klientům na výběr – ponechat a vypálit x zničit.

Průběh:

Dívky jsou napjaté, co vlastně vyrábí, co si na ně zase Marcelka (arteterapeut) vymyslela!? Dělal si legraci.

Pokyny pro práci arteterapeut zadává průběžně a opakovaně, pomáhá klientům s výztuhou masek, ale nezasahuje do vlastní tvorby.

Reflexe:

Jana vymodelovala tátu, dost práce jí daly uši, věnovala jim mnoho času. „Musí mít velké uši, aby mě slyšel. Dívá se pořád na televizi a mě moc neslyší (obr. 9. 2a). Chtěla bych, aby mě slyšel.“

Eva vytvořila opici, opice je veselá (obr. 9. 2b), „není to moje kamarádka, chtěla bych, aby byla.“

Andrea vymodelovala pejska Fidorku, „to je náš pejsek, černý, pořád spí, zaleze k tátovi pod peřinu a je spokojený“ (obr. 9. 2c). Pejskem Fidorkou by Andrea být určitě nechtěla.

Šárka vytvořila kočičku (obr. 9. 2d), „je naše, někdy zaleze k tátovi pod počítač a tam spí a někdy má svou hlavu a dělá si, co chce.“

Dana vytvořila Křemílka z Pařezové chaloupky (obr. 9. 2e), je mu teplo.

Alena vyrobila kočku, britskou kočku, Lízinku (obr. 9. 2f). „My ji doma nemáme, máme málo místa, ale já bych ji moc chtěla. Je hodná.“

Asistentka Natálie má kočku, „není to jedna z těch, co máme doma, je jiná, toulavá a hladová, asi je i trochu divoká.“ (obr. 9. 2g)

Rozhovor masek:

Nikomu se moc nechce začínat hovor. Andrea jako pejsek Fidorka povídá, že se mu chce spát a možná, že se vykoupe, nají a pak půjde spát. Asistentka Natálie jako toulavá kočka se ptá pejska Fidorky, jestli by spolu šli na nějakou cestu. Pejsek nechce, toulavá kočka vzdychá, že se bude muset zeptat někoho jiného. Britská kočka Lízinka (Alena) ji pozve na oslavu narozenin a na dort. Vlastně spolu můžou i chytat myši a může tam zůstat bydlet. Kočka Šárky se ptá pejska Fidorky, jestli s ní půjde na procházku. Pejsek odmítne, jde spát. Opička Evy taky bude spát, Janin táta pořád kouká na telku a leží u ní, s nikým nechce mluvit. Křemílek (Dana) nechce jít s kočkama na myši, půjde do chaloupky spát.

Rozhovor často vázl, vymyslet otázku dělalo většinu problémů.

Závěry setkání:

Setkání bylo asi 120minutové, tvorbu masek po počátečním veselí provázelo hluboké soustředění a ticho.

Jana stále tesknila po tátovi (rodiče rozvedeni), Andrea nechce spolupracovat a potkávat se s ostatními ve skupině, nereaguje na výzvy ostatních. Tento její přístup zachytila arteterapeutka už v předchozích setkáních, pro potvrzení domněnky bude ještě třeba ověření. Velmi zajímavá byla nakonec pro arteterapeutku i pro skupinu přítomnost asistentky v roli klienta. Asistentka si aktivitu intenzivně prožila, zcela zapomněla, že je vlastně v zaměstnání,

skupinu svým prožíváním zcela jistě obohatila. Arteterapeutka zjistila, že i práce s klientem bez postižení může být velmi pestrá a inspirující.

Při rozhovoru masek se potvrdila nižší úroveň komunikačních schopností klientů a malá obrazotvornost. Všichni klienti si chtějí své masky ponechat. Po prvním přezahu v peci si je dotvoří burelem a glazurami.

5. 3. 10 Setkání desáté

Přivítání, příprava pomůcek a materiálů. Eva s Andreou mají tendenci odtrhávat se od skupiny a řešit svoje „dívčí problémy,“ bohužel tak často činí na úkor ostatních klientů, spřádají různé nepodložené domněnky, na jejichž základě později dochází ke konfliktům. Arteterapeutovi se však daří tyto tendence potírat již v zárodku.

5.3.10.1

Hra s barvou (vlastní námět)	naladění se na společnou práci, vyjádření aktuálního pocitu
Pomůcky	barevné papíry
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Eva, Jana, Josef, Květa
Předpokládaná časová dotace	10 minut

Zadání:

Skupina klientů i s arteterapeutem sedí v kruhu na zemi, uprostřed kruhu jsou rozhozeny barevné papíry.

Motivace: Svět je plný barev, všude okolo nás jsou barvy. Jako jaká barvička se právě teď cítíš? Prohlédni si barvy ležící uprostřed našeho kruhu a vyber si tu barvičku, kterou právě teď chceš.

Průběh:

Klienti si poměrně rychle vybírají jednu barvu a berou si ji k sobě. U tohoto úkolu nebylo ani třeba opakovaného vysvětlování arteterapeutem.

Reflexe:

Velmi dlouho nikdo nechce začít hovořit jako první. Květa sebou „šije“, z jejího chování lze usuzovat na nervozitu. Ukazuje na ostatní, aby začali. Na otázku arteterapeuta, jestli chce začít ona, ihned souhlasí.

Květa si vybrala růžovou. „Mám růžovou stěnu v pokoji, taky mamka někdy dělá dort potažený růžovým fondánem. Když si někdy míchám barvičky, tak smíchám červenou a bílou a vím, že budu mít růžovou. Tu mám ráda.“

Jana si vybrala „jarní zelenou“ barvu. „Těším se, až teď bude tráva a teplo, nesmí být ale tráva mokrá. Pak si vezmu deku a půjdu si na trávu lehnout.“ Jana si vybrala naprosto stejný barevný odstín, jaký měly její náušnice.

Josef má modrou barvu, má ji rád. Při pohledu na tuhle modrou barvu si vzpomněl na hasičský ples, na který se v pátek chystá. Těší se.

Andrea si vybrala tmavě růžovou, má ji ráda, znamená pro ni lásku. Lásku má teď v srdci, má přítele Martina a je jí s ním dobře, cítí se s ním klidná. Lásky je i malý Kryštůfek, který se před týdnem narodil Andreině sestře.

Eva si vybrala fialovou, má ji ráda, má i fialový pokoj. Maminka měla na plese fialové šaty, slušelo jí to.

5.3.10.2

Kooperativní malování (Liebmann, cv. 241)	spolupráce ve skupině
Pomůcky	balicí papír, prstové barvy, papírové utěrky
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Eva, Jana, Josef, Květa
Předpokládaná časová dotace	30 minut

Zadání:

Malujeme jeden společný obraz. Malovat můžete kdekoli na papíře, ne jenom tam, kde zrovna sedíte. Můžete se na začátku domluvit na tématu obrazu a taky, jestli chcete při práci spolu mluvit, nebo budete pracovat úplně potichu.

Průběh:

Klientům bylo třeba vysvětlit techniku malování prstovými barvami, někteří s ní neměli dosud žádnou zkušenost. Společné téma obrazu si nechtěli v úvodu stanovovat, domluvili se ale, že u práce mohou mluvit.

Po počáteční nedůvěře k prstovým barvám se objevila radost spojená se zkoumáním možností nově objevené techniky. Po celou dobu pracovali všichni jen na „svém“ kousku obrazu, přes opakované připomínání arteterapeuta se nechtěli přesunout nikam dál. Spolupráce prakticky neprobíhala, Andrea dokonce pracovala s mírným odporem, úzkostlivě si střežila „svůj“ prostor, práci ukončila velmi brzy. Eva v závěru aktivity zjistila kouzlo míchání barev přímo na papíře, s radostí si užívala nově vzniklé odstíny i hutnost barev. Dlouho nechtěla s prací ani skončit. Květu i Josefa zaujala tiskátka, která má každá barvička na svém uzávěru. Největší prostor zabral Josef, nejmenší Andrea.

Reflexe:

Po práci všichni vyjádřili libé pocity z nové zkušenosti, Květa, Jana i Josef raději malují sami, jen svůj obrázek, Eva a k překvapení arteterapeuta i Andrea pracují raději ve skupině, společně. U Andree lze předpokládat, že neřekla svůj skutečný názor z důvodu obav z reakce ostatních, protože se k práci vyjadřovala jako první. Evu velmi bavilo míchání barev, chtěla by to ještě někdy zkusit.

Závěry setkání:

Většina klientů ve skupině nepreferuje společnou práci, všichni si střeží svůj osobní prostor. Na Andree bylo hodně vidět při průběhu práce, že netouží po spolupráci s ostatními, dokonce ji to obtěžuje, až irituje. Přesto se v reflexi vyjádřila, že raději pracuje s ostatními ve skupině. Příčina tohoto prohlášení je zatím nejasná. Klienti budou ke spolupráci podněcováni i v další jejich práci.

5. 3. 11 Setkání jedenácté

Klienti přicházejí v dobré náladě, těší se na společné tvoření a povídání. Přivítání, příprava pomůcek a materiálů, připomenutí pravidel skupiny.

5.3.11.1

<i>Pytel starostí</i> (Liebmann, cv. 302)	zahřívací aktivita, skupinová interakce
Pomůcky	velký černý pytel na odpadky, papíry, pastelky
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Eva, Jana, Josef, Květa, Šárka
Předpokládaná časová dotace	15 minut

Zadání:

Skupina sedí v kruhu na zemi, uprostřed jsou rozloženy bílé papíry, pastelky a velký černý pytel.

Napište nebo namalujte své starosti, to, co vás trápí. Malujte symboly, značky, nápisy, nic složitého.

Průběh:

Velký černý pytel uprostřed kruhu klienty velmi zajímá a překvapuje, vědí, že je na odpad, ale nevědí, proč tam je. Do malování se pouští všichni bez otálení a jsou překvapivě rychle hotovi. Pracují v klidu a za plného soustředění.

Jakmile klienti dohovoří o svém obrázku, na vyzvání arteterapeuta mají své starosti roztrhat a vyhodit do odpadkového pytle. Výsledkem není žádný skupinový produkt, prvek hry dodává aktivitě zábavný rozměr. V závěru reflexe se pak domlouvají, jak s odpady naloží.

Reflexe:

Andrea šla včera k sestře na návštěvu, byli tam policajti před domem (obr. 11. 1a), strašně se lekla. Běžela to říct sěgře, policajti šli za jejím přítelem, chtěli s ním mluvit kvůli dopravní nehodě, co měl, vyšetřovali ho. „Měla jsem hrozný strach o ségru.“ Andrea intenzivně prožívá trhání, mačkání a vyhazování svého strachu do pytle.

Květa: „Trápí mě, když mě bolí hlava nebo břicho nebo mám křeče (obr. 11. 1b), to je mi vždycky blbě, je to strašný. Musím si dát Paralen a lehnout si.“ Rozvíjí se diskuze na téma poslouchání svého těla, pravidelného pití a odpočinku. Trhání svých bolestí si Květa užívá s výrazem zadostiučinění.

Josef: „Včera večer přijela k nám na ulici policie (obr. 11. 1c), vracel jsem se zrovna domů, vykradli nám obchod, měl jsem strach o mámu, vykradl to bezdomovec.“ Josef se při trhání svých obav směje, tváří se rozpačitě.

Šárka: „Bála jsem se větru, strašně fučel (obr. 11. 1d), měla jsem strach, že nám uletí střecha a spadne na nás strom, bydlíme u lesa. Mamka říkala, že dáme nová okna a to pomůže. Bojím se, když fouká strašně vítr nebo když leje.“ Svůj strach Šárka roztrhala vší silou, těšilo ji vyhození do odpadu.

Eva: „Včera byl bratranec u nás a strašně ho bolelo břicho, mamka volala záchranku, záhranka přijela, já jsem se o něho bála, pořád ještě se bojím (obr. 11. 1e). Operovali mu slepé střevo.“ Destrukci svého strachu prožila Eva intenzivně a se vší silou.

Jana: „Já mám dva strachy (obr. 11. 1f). V sobotu mně bylo špatně, nepomohlo ani, když jsem si lehla. No a to druhý: Mamku v neděli strašně bolela noha, nejdřív jsem jí dávala dvě deky, nepomohlo to, řekla, ať jí podám mobil a řeknu číslo na záhranku. Pak mě poslala čekat ven na schody. Přijeli a ptali se, kde je pacient. Odvezli ji, mně se tak jako natáhlo a začala jsem bulet a bulela jsem pak i u babičky, volala jsem jí, ať si pro mě přijde. Bulela jsem furt. Teď už je mamka doma, pomáhám jí.“ Následuje společná debata na téma pláč a další emoce, v závěru dospějeme k tomu, že je dobré své emoce pustit ven a nedržet je v sobě. Když chci plakat, pláču, když se chci smát, směju se.

Jana své strachy trhá a vyhazuje s obrovskou silou a nasazením.

Dohodli jsme se, že naše strachy a starosti vyhodíme i s odpadovým pytlkem do popelnice. Klienti působili po ukončení aktivity uvolněně, Květa prohlásila, že se cítí skvěle.

5.3.11.2

Čmárání, trhání a rekonstrukce (Liebmann, cv. 297)	spolupráce, destrukce, uvolnění negativních emocí, rekonstrukce- vznik nového
Pomůcky	balicí papír, tužky, progressa, pastelky, guma, papíry A3, lepidlo
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Eva, Jana, Josef, Květa, Šárka
Předpokládaná časová dotace	30 minut

Zadání:

Čmárejte společně na papír, čmárejte, jakou chcete barvou a kdekoliv chcete.

Roztrhejte společně váš papír na kousky.

Vezměte si jeden kousek z natrhaných, nalepte na A3, dokreslete, domalujte, dotvořte.

Zadání pracovních kroků probíhá fázovaně, postupně. Tato aktivitu byla zvolena s cílem prolomit tendenci všech klientů pracovat jen na svém kousku papíru sám, nikoliv společně.

Průběh:

Čmárat začíná každý na svém místě (obr. 11. 2a), za podněcování a povzbuzování arteterapeuta klienti zjišťují, že je zábavné více se „roztahovat“ po papíře, někteří (Květa, Eva) nachází potěšení v čmárání „naschvál“ někomu jinému do jeho čar. Panuje všeobecné veselí, radost, smích. Šárka a Josef jsou překvapeni, že jim ostatní vstupují do jejich kresby, zpočátku se trochu zlobí, nakonec se tomu ale zasmějí. Josef jediný nečmárá, píše nápisy. Květa provází své čmárání různými zvuky dodávajícími čáře intenzitu. Dochází ke zvýšení jejího prožitku. Výsledek společného čmárání zaznamenává obr. 11. 2b.

Společné trhání si všichni užívají, klienti se ještě více uvolňují, hází po sobě se smíchem kousky kresby (obr. 11. 2c, 2d).

Ani s poslední částí aktivity nemá nikdo výraznější problémy, jen Květa se po nalepení svého kousku původní kresby ptá, co má malovat. Odpověď „co chceš, co tě zrovna napadne“ jí stačí.

Reflexe:

Všichni klienti se během práce skvěle bavili, „bylo to super, zábava, legrace.“

Andrea namalovala sklenici, která plave v řece (obr. 11. 2e). Hodili ji tam nějací darebáci, je plná vody, voda ji nadnáší, pluje hodně daleko. Andrea nechce nikam daleko, je ráda doma. Šárka chtěla mít na obrázku hodně barev (obr. 11. 2f), barevný svět.

Eva taky chtěla hodně barev (obr. 11. 2g), doma se moc nenudí. „Pořád něco dělám, teď navlékám náramky z korálků. Taký jsou barevné.“

Josef má na obrázku hasičský ples, na kterém byl minulý týden (obr. 11. 2h). Tancoval až do půl čtvrté do rána.

Květa má barevné tulipány, nad nimi mraky, je bouřka, prší (obr. 11. 2ch). Tulipánům to nevadí, potřebují vodu. Květa ale nemá bouřku ráda, blesky jí nevadí, ale hromy a rachot nesnáší. Někdy je bouřka i u nich doma, nesnáší ten kravál.

Jana má kopec a pod ním dům (obr. 11. 2i). Je schovaná doma, sama, ven se jí teď nechce a už vůbec ne na kopec, nemá ráda výšky.

Závěry setkání:

První aktivita přinesla všem klientům velké uvolnění, „odhození“ starostí. V podobném uvolňujícím duchu se nesla i aktivita druhá, zejména její první dvě části. Čmárat přes celý papír začali klienti až po opakovaném povzbuzování arteterapeutem, vcházet do prostoru druhého už někteří zvládli sami (Květa, Eva). V průběhu práce došlo k dalšímu uvolnění negativních emocí, proces uvolňování završila společná destrukce díla. Následná rekonstrukce počátku činila problémy.

5. 3. 12 Setkání dvanácté

Přivítání, příprava pomůcek a materiálů, připomenutí pravidel skupiny. Arteterapeut oznamuje klientům, že už nás čekají poslední dvě arteterapeutická setkání, dnes a poslední příště. Rozladění klientů arteterapeut uklidní ujištěním, že se budeme i nadále setkávat v hodinách ručních prací.

5.3.12.1

Obkreslování rukou (Liebmann, cv. 274)	zahřívací aktivita, skupinová interakce
Pomůcky	balicí papír, pastelky, progressa
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Eva, Jana, Josef, Květa
Předpokládaná časová dotace	10 minut

Zadání:

Na balicí papír obkreslete každý rozdílnou barvou svou ruku. Klientům arteterapeut zdůraznil společnou práci, práci ve skupince. Po obkreslení ruky napište na papír nějaký vzkaz pro skupinku.

Průběh:

Sedíme v kruhu na zemi, uprostřed skupiny leží velký bílý papír a kresebné náčiní. Každý z klientů obkresluje na své straně balicího papíru své ruce, na výběru barev se dohodli bez obtíží, tak, aby se žádná barva neopakovala. Děvčata po obkreslení toužila si svou ruku dozdobit. Všechny ruce směřují k sobě (obr. 12. 1a). Po dotvoření rukou píše klienti k rukám nebo do prostoru balicího papíru vzkazy pro skupinu.

Reflexe:

Eva říká, že její ruka je pracovitá, skupině vzkazuje: „Ráda mám, když máme Marcelku“ (*arteterapeut*), vzkaz doplnila třemi usměvavými smajlíky. Z dalšího rozhovoru vyplynulo, že se vždycky na naše společná setkání těší a že jí je s námi dobře.

Andrea má ruku neposlušnou, pořád se jí ruce klepou a to jí štve, nemá to ráda. Andrea se taky omlouvá, že se jí nepovedlo dobře obkreslit jeden prst, na otázku arteterapeuta odpovídá, že jí to vlastně nevadí. Skupině vzkazuje: „Mám ráda Marcelku.“ Po dotazování arteterapeutem Andrea říká, že jí je tady s námi dobře.

Jana říká, že má ruku šikovnou, skupině vzkazuje: „Kamarádky ráda mám, Malování ráda mám.“ Je jí s námi dobře, je to fajn mít kamarády.

Květa má ruku pěknou, rukama ráda pracuje a něco tvoří. Pro skupinu napsala dva vzkazy: „Mám vás moc všechny ráda kamarádi.“ a „Mám ráda ruční práce, miluju to.“ (*ručními pracemi Květa myslí čas, když jsme spolu a setkáváme se nad arteterapií*) Květa vysvětluje,

že je ráda, že může být s kamarády a společně něco tvořit.

Josef má ruku pracovitou, něco ale dělá radši a něco dělá méně rád. Skupině vzkazuje: „Rád mám ruční práce.“ Vysvětluje, že naše společná setkání jsou fakt dobrá.

Všichni klienti se shodli, že se na naše pravidelná setkání těší, že je práce baví a že jsou spolu rádi.

5.3.12.2

<i>Kinetic Family Drawing (KFD)</i> (Davido, s. 60)	testovací metoda zaměřená na rodinné vztahy a vazby
Pomůcky	papíry A3, vodové barvy, štětce, kelímky s vodou, podložky
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Eva, Jana, Josef, Květa
Předpokládaná časová dotace	30 minut

Zadání:

Nakreslete rodinu se všemi členy, kde každý něco dělá, případně vaši rodinu, kde děláte něco společně nebo někam jdete. Můžete nakreslit i nějakou scénu z vašeho rodinného života.

Průběh:

Tento test klienti vypracovávali při druhém arteterapeutickém setkání (bez Josefa, Evy a Šárky).

Motivace arteterapeuta, klienti mají zavřené oči. Zavřené oči si nechávají poměrně dlouho, první začíná pracovat Květa, krátce po ní i všichni ostatní. Květa pracuje s plným nasazením, Jana má ve tváři vážný a starostlivý výraz, Josef cítí mírné rozpaky. Eva začíná černými obrysy postav, všechny pak pečlivě vybarvuje barvou. Andrea nad každou postavou velmi dlouho přemýšlí, její tahy štětcem jsou pomalé a rozvláčné.

Reflexe:

Andrea je s rodinou na výletě v Boskovicích (obr. 12. 2a), jeli navštívit babičku do nemocnice, mají tam strašně malý výtah, Andrea nechápe, jak se do něj můžou vlézt s pacientem na lůžku. „Taky jsme byli nakupovat v Kauflandu, koupili jsme babičce něco, aby měla v nemocnici co jíst. Babičce už je lépe, brzy ji pustí domů.“

Eva je s rodinou na výletě v Moravské Třebové (obr. 12. 2b). „Byli jsme v parku, mamka se držela s taťkou za ruku, my jsme se ségrou hrály honičku. Byli jsme v cukrárně, dali jsme si kafe a všichni taky zákusek.“

Květa je doma, dívá se na televizi (obr. 12. 2c), dávají Partičku a Kouzelnou školku, to je sranda. „Nebo hraju hry na počítači, tam jsem hodně, potřebuji ho.“ Na otázku arteterapeuta „Někdo jiný je tam ještě s tebou?“ Květa odpovídá záporně. Na přímou otázku, kde je máma a táta, Květa odpovídá, že táta se kouká v obýváku na Ulici a máma v kuchyni vaří. „Všechno je v klidu, teď se už vůbec nehádáme.“

Josef je se sestrami v lese na procházce (obr. 12. 2d), je tam hezky, zpívají ptáci. Mamka je doma a vaří.

Jana chtěla mluvit až poslední. „Jsme se ségrou na koupališti (obr. 12.2e), to bych moc chtěla. Mám modrý plavky. Máma je kousek dál na lehátku, opaluje se.“ Na dotaz arteterapeuta odpovídá: „Táta tady vůbec není, je v práci.“

5.3.12.3

Kresba rodiny v pohybu/Plán domu (Liebmann 189c)	testovací metoda zaměřená na rodinné vztahy a vazby
Pomůcky	A4 plán bytu, knoflíky různých tvarů, barev a velikostí
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Eva, Jana, Josef, Květa
Předpokládaná časová dotace	15 minut

Zadání:

Do připraveného plánu domu umístíte jednotlivé členy vaší rodiny a popíšete, co dělají. Jeden člen rodiny = jeden knoflík.

Průběh:

Testová metoda použitá poprvé při druhém setkání skupiny, dnes k ověření možného posunu rodinných vztahů a vazeb klientů.

S klienty jsme si nejdříve vysvětlili plán bytu, aby všichni věděli, kde je obývací, kde kuchyně, koupelna a pokoj. Pracovali rychle, bez dlouhého přemýšlení.

Reflexe:

Andrea umístila svou sestru s malým miminkem do pokoje na postel (obr. 12. 3a), leží, odpočívají. „Taťka, ségry přítel a můj přítel a pes se dívají na televizi. Mamka, já a mladší ségra vaříme v kuchyni. Chlapi nikdy nepomáhají, jednou jsem taťkovi řekla, aby nám pomohl. Říkal, že nemá čas, že musí ležet. To není dobře.“ Pro dospělé členy rodiny Andrea použila větší knoflíky, pro psa a mladší sestru knoflíky malé, novorozeného synovce znázornila knoflíčkem ve tvaru miminka.

Eva: „Malej od ségry spí v pokoji (obr. 12. 3b), další ségra se v koupelně umývá, mamka s další ségrou vaří v kuchyni svíčkovou, babička s tetou si povídají u stolu. V obývací jsem já, táta a brácha, sedíme na gauči a koukáme na televizi.“ Pro všechny členy rodiny použila Eva stejné drobné knoflíčky, jen malý synovec je znázorněn knoflíčkem ve tvaru miminka.

Květa: „Já, švagrová a děcka si hrajeme u mě v pokojíčku (obr. 12. 3c), brácha si povídá s mamkou v kuchyni, je tam s nimi pes, taťka se dívá v obývací na televizi.“ Květa také přidělovala různým členům rodiny odpovídající knoflíky, malé děti znázornila knoflíkem miminka a malým srdíčkem, pro sebe zvolila drobný knoflík oblíbené růžové barvy, pes je znázorněn přímo knoflíkem s obrázkem psa. Největší knoflík představuje maminku.

Jana „Já jsem se ségrou v pokoji (obr. 12. 3d), včera zrovna přijela, přivezla mi nějaké věci a vzala moje obrázky pro mamku do nemocnice. Mamka s taťkou sedí v obývací, s nimi je tam kocour a dva psi. Taťka k nám nejezdí, spíš já za ním. Teď je v lázních. Já jsem teď u babičky, když je mamka v nemocnici. Musím jí pomáhat.“ Jana volila pro všechny členy rodiny stejné drobné knoflíčky, barevně odlišné.

Josef rozmístil každého člena rodiny do jedné místnosti (obr. 12. 3e). Sám je v obývací a kouká se na televizi, mamka je v kuchyni, vaří. Jedna sestra je v koupelně a umývá se, druhá sestra je v pokojíčku. Pro všechny členy rodiny použil Josef drobné knoflíčky, sestrám přidělil srdíčka, mámě šnečka a sobě malou kytíčku.

Závěry setkání:

Porovnání výsledků testu **Kinetic Family Drawing (KFD)**:

Květa dnes namalovala na obrázek pouze sebe, až na dotazování arteterapeuta uvedla, že máma s tátou jsou v jiných místnostech. Při prvním ztvárnění rodiny v pohybu namalovala

všechny tři členy základní rodiny i s pejskem. Při porovnání obou obrázků se může zdát, že Květa nyní nepotřebuje nikoho jiného než sebe. Pravdou je, že vždycky dává sama sebe na první místo a mívá pocit, že všichni ostatní jsou tu proto, aby jí pomáhali. Své rodiče má však velmi ráda, což jasně vyplývá z jejího vyprávění o rodině. Výrazný posun zřejmě nastal v komunikaci Květy s rodiči, ubylo častých hádek a konfliktů. Tato Květa slova potvrdila při rozhovoru s arteterapeutem i její máma.

Andreino dnešní vyprávění i výtvarné zpracování její rodiny ukazuje na silné pozitivní rodinné vazby nejen v rodině základní, ale i širší. Při prvním ztvárnění tohoto tématu Andrea zapomněla na mámu, na dotazování arteterapeuta uvedla, že je v domě, není vidět. Na dnešním obrázku už je zachycena i maminka na společném výletě. Z celého arteterapeutického setkávání s Andreou je zřejmé, že rodina pro ni představuje a vytváří silné zázemí, kde zažívá pocit jistoty a bezpečí. Je v těsném kontaktu i s dospělou sestrou a její mladou rodinou i s babičkou, jejíž návštěvu zachytila na dnešním obrázku.

Jana na rozdíl od prvního ztvárnění své rodiny při práci působila velmi vážně až smutně. Dnes na obrázku rodiny zachytila sestru a sebe na koupališti, maminka se opaluje kousek dál na lehátku. Otce výtvarně nezachytila, ani o něm nechtěla moc hovořit, uvedla, že je v práci. Na prvním obrázku rodiny jsou zachyceni všichni v krásných šatech na plese. Jana prochází pro ni velmi těžkým obdobím po rozvodu rodičů a odstěhování otce a sestry do jiného města. Z jejich vyprávění během arteterapeutických setkání je zřejmé, že jí velmi chybí kontakt se sestrou a s otcem. Táta v prosinci absolvoval operaci, po které potřeboval pravidelnou a náročnou domácí péči. Tuto zajišťovala ještě donedávna Janina máma, která je velmi pracovně vytížená, ve svém volném čase pracuje s dětmi v zájmovém kroužku, studuje a sama má závažné zdravotní problémy. Nyní je hospitalizována již druhý týden v nemocnici, o Janu pečuje babička, táta je na léčení v lázních. Jana je nyní velmi nejistá a plná obav z budoucnosti.

Eva má velkou rodinu, o které ráda a často hovoří, dnes na obrázku zachytila rodinný výlet s mámou, tátou a mladší sestrou. Při prvním ztvárnění rodiny v pohybu Eva chyběla, nicméně celá její práce ve sledovaném období vypovídá o stabilní a milující rodině. Lze usuzovat i na silný pocit důvěry a otevřené komunikace Evy především s mámou.

Josef také chyběl při prvním ztvárnění rodiny v pohybu, dnes zachytil sebe a své dvě sestry na procházce, maminka doma vařila. V Josefově rodině „panuje“ máma, otec zemřel asi před čtyřmi lety. Obě sestry jsou již dospělé, jejich mentální úroveň leží v pásmu lehké mentální retardace, obě jsou bývalými žákyněmi praktické školy (nyní základní škola zřízená podle §16, odst. 9). Třetí sestra už vede samostatný život s manželem a dětmi. Josef má všechny sestry rád, i když mu někdy podle jeho slov „lezou na nervy“, také k mamince má láskyplný vztah, přestože máma někdy jedná se svými dětmi velmi direktivním způsobem.

Porovnání výsledků testu **Kresba rodiny v pohybu/Plán domu:**

Květa umístila při druhém vypracování do plánu domu i bratra s manželkou a dětmi, na rozdíl od prvního vypracování, kde zachytila sebe, mámu a tátu. Její dnešní vyprávění nad plánkem domu potvrzuje myšlenku vyladění rodinného klimatu, posílení vzájemných vztahů a vstřícné, méně konfliktní komunikace.

Andrea zachytila při druhém vypracování v domě všechny členy rodiny, i ty, kteří již s nimi nebydlí – sestru s přítelem a miminkem, babičku, což znovu ukazuje na velmi silné rodinné vztahy. Maminka již při dnešním zpracování nesedí sama u stolu v obývací, ale vaří za pomoci dalších žen v domácnosti. Velmi láskyplně vyjádřila Andrea současné postavení své starší sestry v rodině, zachytila ji v pokoji na lůžku i s novorozeným miminkem. Andrei dnes vyvstalo genderové téma nastavení mužských a ženských rolí v domácnosti.

Jana zachytila sebe a sestru ve stejném pokoji, mámu a tátu spolu na sedačce v obývací. Janě schází po rozchodu rodičů intenzivnější kontakt se sestrou i s otcem, dnešní umístění členů

rodiny do plánu domu ukazuje na silnou Janinu touhu po opětovném zacelení rodiny. Téma „rodina“ zůstává i nadále pro Janu základním tématem, pro zpracování a přijetí rozchodu rodičů potřebuje velmi mnoho času.

U Evy i z tohoto testu vyplývá zcela jednoznačně síla a stabilita její velké rodiny, zajišťující Evě dostatečně pocit lásky, jistoty a bezpečí.

Z Josefova zpracování této testové metody i jeho vyprávění lze usuzovat na láskyplný vztah k ostatním členům rodiny, ale současně i na touhu po samostatném prostoru a čase stráveném bez přítomnosti ostatních.

5. 3. 13 Setkání třinácté

Klienti přicházejí v dobrém rozpoložení, s veselou náladou. Privítání, příprava pomůcek a materiálů, připomenutí pravidel skupiny. Klienti sami se ptají, jestli je to dnes opravdu už poslední setkání, chtěli by „malovat ještě dál, je to dobrý.“

5.3.13.1

<i>Začarovaná rodina do zvířat</i> (vlastní úprava základní varianty, koláž, Můj vzkaz rodině)	test
Pomůcky	časopisy s fotografiemi zvířat, lepidlo, papír A3, vodové barvy
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Eva, Jana, Josef, Květa, Šárka
Předpokládaná časová dotace	60 minut

Zadání:

Arteterapeut podobně jako při prvním použití tohoto testu s nezbytným hereckým projevem motivuje klienty: „Jsem kouzelník, zavřete oči, začaruji vaši rodinu do zvířat. Abraka dabra...“ Pro lepší pochopení zadání klienty je třeba velmi intenzivní motivace, připomínající hereckou etudu arteterapeuta. Následuje přivření očí klientů, vzpomínají na svou rodinu, na její jednotlivé členy, představují si je jako zvířata. Stejně jako při prvním zpracování tohoto testu, doplňujeme aktivitu i o vzkaz rodině, který bude však jen ústní formou, arteterapeut se na něj zeptá v průběhu reflexe klientů.

Průběh:

Klienti mají radost, že si s nimi arteterapeut hraje, mají dobrou náladu, smějí se. Po zavření očí a představování své rodiny, dochází k rychlému zklidnění a zahájení práce. Všichni tvoří s chutí a v tichosti.

Reflexe:

Josef ztvárnil mámu jako velkého černého medvěda a sebe jako menší černé medvídko (obr. 13. 1a). „Mamka vaří, stará se o nás, všechno zařizuje.“ Josef jako medvěd jde právě do lesa, tam se mu líbí. Jedna sestra je kuň, pořád se směje a dělá vtipy, druhá sestra je někdy našťavaná a protivná (vlk). Josef půjde na konci měsíce zase na operaci, netěší se (*když o tom mluví, jeví známky nervozity*). Maminka si našla práci, bude pracovat v prádelně ve vedlejší městě. Josefov vzkaz rodině: „Mám vás rád.“ Josef nalepil na papír pouze fotografie zvířat, obrázek nechtěl domalovávat barvami.

Květa je malým koťátkem, mámu znázornila jako klokana (obr. 13. 1b). „Stará se o mě. Tatka je tady ta vydra nebo co to je, rád plave.“ Bratra s manželkou a dvěma dětmi ztvárnila jako ještěrky, jsou blízko sebe. „Hrají si spolu, brácha je ten největší dole.“ Květin vzkaz rodině: „Jsem ráda, že vás mám.“

Eva své rodiče znázornila jako dva lvy tulící se k sobě, mají se rádi (obr. 13. 1c). Sama sebe vidí jako kočku. Starší sestru s přítelem a malým dítětem vidí Eva jako tučňáky. „Jsou spolu.“ Starší bratr je orlem, už s nimi nebydlí. Starší sestru znázornila jako slona, bydlí v Brně, někdy k ní jezdí a jdou společně nakupovat. Je fajn. Mladší sestru znázornila Eva jako tučňáka, který někdy dělá blbosti. Vzkaz rodině: „Jsem ráda, že jsme spolu, mám vás ráda.“

Jana sama sebe a svou sestru vidí jako dvě hrající si vydry (obr. 13. 1d). „Děláme blbosti.“ Maminka (lev) je trochu stranou, je teď v nemocnici. „Nemůže se o mě starat. Pustí mě za ní, i když je zákaz návštěv. Tatka je opičák, někdy je s ním legrace. Dneska se mnou bude u nás v domě, už se vrátil z lázní. Včera.“ Pták u sluníčka je babička. „Teď se o mě stará, je toho na ni moc, ještě sestřenice jí tam pořád litají.“ Obrázek Jany je velmi dekorativní, zdobný, jako ostatně všechny její obrázky. Vzkaz rodině: „Mám vás ráda.“

Šárka vidí své rodiče jako pandy, jsou spolu (obr. 13. 1e). „Mamka je tady ta nahoře, všechno hlídá.“ Samu sebe vnímá Šárka jako delfína, dospělého bratra zaznamenala jako malou opici. „Pořád dělá nějakou legraci, musíme na něho dávat pozor.“ Babička, která žije s rodinou ve společné domácnosti je ptáčkem, podle Šárky je hodná. Vzkaz rodině: „Dávejte na sebe pozor.“

Andrea je bílým medvědem v horní části obrázku (obr. 13. 1f). „Mamka je motýl, pořád někam lítá, do práce a tak. Tatka je panda, právě je zalezlejší a něco jí.“ Mladší sestru vidí Andrea jako malé štěně. „Pořád blbne a neuklízí po sobě, musím to uklízet za ni.“ Starší sestru znázornila jako žirafu, stará se teď o svého malého syna. Jejího přítele vidí Andrea jako malého nosála, jde do práce. Babička je ptáčkem v pravém horním rohu. „Byla v nemocnici, ale už je jí líp. Nebydlí s náma.“ Vzkaz rodině: „Dávejte na sebe pozor, trochu se o vás bojím. Mám vás ráda.“

5.3.13.2

Blob tree (Pip Wilson)	test, rodinné vztahy
Pomůcky	pracovní list Blob tree, pastelky
Prostor	školní ateliér
Přítomni	Andrea, Jana, Josef, Květa, Šárka, Eva
Předpokládaná časová dotace	20 minut

Zadání:

Arteterapeut rozdá pracovní listy, vysvětlí, že kreslíme naši rodinu, strom naší rodiny. Nejprve vymalujte postavičku, kterou jste vy sami, barvičkou, kterou chcete. Pak si vybírejte další barvičky a malujte na strom členy vaší rodiny, ty, které tam chcete mít a tam, kde je chcete mít.

Průběh:

Klienti se ihned pouští do práce, na některých z nich je znát mírná únava, přestože setkávání prokládáme oddychovými chvilkami.

Reflexe:

Jana začíná vyprávět o mámě, vybarvila ji fialovou fixou, sedí na vedlejší větvi, kousek od Jany a její sestry, které se objímají a povídají si (obr. 13. 2a). Mamka je našťavaná, že si s ní nikdo nepovídá. Táta stojí z druhé strany od děvčat, podle Jany by chtěl vědět, co si holky povídají. Je to ale tajné, nikomu to neřeknou (*Jana se potutelně usmívá*). Oranžová postavička objímající strom je babička, táhne nahoru strejdu, pomáhá mu. Pomáhá všem. Teta se houpe na větvi a hraje si. Zelené postavy dole jsou sestřenice, blbnou. Babička už jich má dost, pořád lítají. Hnědá postavička dole je druhý strejda, kouká se okolo, teta je kousek dál (šedá postava na větvi). Jejich děti si hrají (oranžová a černá postavička).

Všechny postavičky Josefa jsou vícebarevné (obr. 13. 2b). Josef stojí na lávce na stromě, vysoko, je rád vysoko, má rád výšky, vidí do krajiny. Mamka je úplně nahoře, kouká na všechny ostatní. Sestry se objímají na větvi, mají se rády. Nejstarší sestra je kousek od nich, mává, je veselá. O sestřiných dětech a příteli Josef sám nehovoří. Na dotaz arteterapeuta odpovídá, že se vidí skoro každý den, děcka někdy zlobí, sestry přítel na ně řve. Jenom někdy.

Andrea je fialová postavička stojící vysoko na stromě a mávající (obr. 13. 2c). Nad ní nahoře je její přítel, dělá nějakou srandu. Kousek od Andrey na větvi je starší ségra s přítelem a malým miminkem. Máma s tátou, oranžová a zelený, sedí na větvi pod nimi. Mají se rádi. Mladší sestra si hraje, houpe se na provaze, nad ní je babička, už jí je lépe, tak se usmívá. Ti dva dole jsou jejich psi, blbnou.

Šárka zakreslila mámu s tátou vedle sebe, táta má na ramenou Šárku (obr. 13. 2d). Dělá blbosti. Brácha je kousek od nich, mává v koruně stromu. Babička stojí na lávce, blízko nich. Dole pod stromem spí kocour.

Eva je mávající růžová postavička v koruně stromu (obr. 13. 2e). Máma s tátou sedí na větvi pod ní, objímají se. Vedle nich na lávce stojí mladší sestra, starší sestra s přítelem a malým miminkem jsou na větvi nad rodiči. Přítel sestry nese malého na ramenou. Zelená postavička na vzdálené větvi je starší bratr. Moc se nevidají. Na laně se houpe jejich pes, hraje si. Babička se na všechny dívá zespodu.

Květa mává nahoře v koruně stromu (obr. 13. 2f). Mamka s tatškou jsou blízko, sedí vedle sebe, mají se rádi. Dole u stromu je brácha se švagrovou, pomáhají si. Vedle nich si hrají jejich děti. Květa si s nimi taky někdy hraje.

Závěry setkání:

Porovnání výsledků testu *Začarovaná rodina do zvířat*:

Andrea dnes už vnímá svou starší sestru jako starostlivou mámu pečující o své novorozené dítě, ve srovnání s prvním vypracováním testu, kdy byla sestra znázorněna jako agresivní liška, lze usuzovat na výrazné zklidnění situace. U svého táty Andrea poměrně silně cítí přenechávání domácích povinností na partnerce, tedy mámě, které se Andrea snaží stále pomáhat péčí o mladší sestru i vykonáváním domácích prací. I z tohoto vypracování testové metody je zřejmá silná fixace Andrey na svou rodinu.

U Evy dnešní vypracování testu potvrdilo harmonické vztahy v její početné rodině založené na láskyplném vztahu rodičů. Eva se ve své rodině cítí velmi dobře a bezpečně, rodina je jí výraznou oporou a jistým zázemím.

Rodina Květy zřejmě nyní zažívá výrazně klidnější období, citelně ubylo hádek a konfliktních situací, jejichž příčinou bývala často právě Květa a její pohodlné chování zaměřené pouze na svůj vlastní prospěch a pohodlí s častými projevy vzdoru.

Jana pocituje nyní silněji odloučení sestry po rozchodu rodičů, s méně častou přítomností otce se už lépe vyrovnává. Přesto je velmi ráda, když se s ním může vidět a užít si jeho přítomnost. Janina máma je nyní dlouhodobě hospitalizována v nemocnici, Janin počáteční strach o její zdraví a silnou nejistotu vystřídal smíření se s danou situací a její přijetí.

Jádrem a řídícím prvkem Josefovy rodiny je zcela jistě máma, která jediná rozhoduje o podstatných věcech a ve všech rodinných událostech má hlavní a poslední slovo. Josef ji vnímá jako velmi silnou osobnost, současně ji respektuje a miluje. Dvě dospělé sestry, se kterými Josef žije, cítí jako kamarádky, se kterými se někdy směje a někdy hašteří. Starší sestru, která již žije se svou rodinou samostatně, Josef ani při prvním, ani při druhém vypracování tohoto testu nezachytil, přestože se poměrně často vídají.

Šárka nebyla prvnímu vypracování testu přítomna, nyní vidí své rodiče v harmonickém vztahu s mírnou převahou matčiných názorů a rozhodnutí. Šárka trpí úzkostnými stavy, které jsou ve vztahu k její rodině velmi silné. Má tendence všechny bránit a opatrovat, přestože všichni ostatní členové rodiny z objektivního hlediska mají pro péči o ostatní podstatně větší kompetence a možnosti, než právě Šárka. Zdá se, že Šárka přejímá matčiny vzorce chování.

Porovnání výsledků testu **Blob tree**:

Andrea při druhém zpracování testu zaznamenala i babičku, kterou při prvním vypracování vynechala. Babička bydlí blízko jejich rodiny v samostatném domě, nyní měla zdravotní problémy a byla v nemocnici. Rodina se semkla, babičce pomáhala, jezdila ji navštěvovat. Babička je již propuštěna do domácího ošetřování, Andrea pocítuje velkou úlevu, je ráda, že celá její rodina je zdráva.

Květa při druhém zpracování testu zachytila sama sebe v horní části stromu, poprvé stála na zemi u paty stromu a koukala na rodiče a bratra s rodinou. Květa potvrzuje současnou pohodu, klid a mír v jejich domácnosti, zmizely hádky a konflikty.

Eva svým dnešním vypracováním testu potvrzuje převládající harmonické vztahy v rodině, svou spokojenost a pocit jistoty stabilního rodinného zázemí. Stejně jako poprvé, i dnes je starší bratr kousek dál od jádra rodiny, podobně jako babička.

Josef tentokrát ztvárnil mámu v horní části stromu, na rozdíl od prvního provedení testu dohlíží na všechny shora, má přehled. Sestry i sebe zachytil také v horní části stromu, podobně jako poprvé, dnes ale zaznamenal i nejstarší sestru, bez přítele a jejich dětí.

Jana sedí vedle své sestry a objímají se, špitají si do ucha své tajnosti, které nikomu neřeknou. Toto vypracování potvrzuje silnou touhu Jany po častější a intenzivnější sestřině přítomnosti. Maminka už nevisí na větvi jako při prvním vypracování testu a nevolá o pomoc, Jana se domnívá, že mámě už se pomoci dostalo její hospitalizací v nemocnici. Absenci otce dnes u Jany přebíjí touha po sestřině přítomnosti. Babičku Jana zachytila jako vždy a všem pomáhající osobu, která je ale už zřejmě na konci svých sil.

Šárka zachytila stejně jako poprvé členy své rodiny blízko sebe, dospělého bratra stále považuje za hravé dítě, na které je nutno dohlížet a postarat se o něj. Při druhém vypracování testu už na stromě nezachytila postavu svého zemřelého dědečka, zdá se, že se s jeho odchodem postupně vyrovnává.

6 SHRnutí

Ve své absolventské práci jsem si stanovila tři hypotézy:

1. *Arteterapie přispívá k bezproblémovému začlenění jedinců s mentálním a kombinovaným postižením do společnosti.*

Tato hypotéza byla praktickou částí absolventské práce potvrzena. Během třinácti setkání, která probíhala od října do března následujícího roku, jsem zaznamenala výrazný posun v komunikaci klientů s mentálním a kombinovaným postižením spojený s větší otevřeností sama sebe v bezpečném prostředí skupiny. Josef pocítoval při prvních setkáních rozpaky, pokud měl hovořit sám o sobě i o svých blízkých, v závěrečných setkáních už s touto situací neměl žádný problém, dokonce se těšil, až bude moci ostatním říci o svém vlastním prožívání. Květa během našich setkávání zjišťovala, že i ostatní lidé řeší svoje starosti a dokonce se u ní začaly objevovat projevy empatie. Výrazný posun jsem zaznamenala v chování Jany, se kterou pracuji čtvrtý rok jako učitelka a za celou tu dobu mě (stejně jako nikoho dalšího z kolegů) neoslovila jménem, příjmením, ani „paní učitelko.“ Vždy hovořila přes prostředníka, někoho z ostatních žáků. Nyní, asi na konci druhé třetiny našich arteterapeutických setkání za mnou sama přišla s prosbou a oslovila mne „Marcelko.“ Při práci ve skupině bylo možné pozorovat u všech členů skupiny uvolnění, postupně nabývanou důvěru v sebe sama i vzájemnou podporu. Na většině setkání panovala radostná a tvůrčí atmosféra. Do budoucna je nutné počítat s velmi snadnou unavitelností klientů a s omezeným udržením záměrné pozornosti.

2. *Skupinová arteterapie přispívá ke zvědomení vlastních možností a tím i k rozvoji skupinové spolupráce u jedinců s mentálním a kombinovaným postižením.*

Rovněž tato hypotéza byla praktickou částí absolventské práce potvrzena. Klienti si v počátcích našich setkávání nevěděli rady s prací ve skupině, pracoval každý sám, ve své části společné pracovní plochy. Bránili se jakýmkoliv zásahům do své části společného obrazu, v případě cizího zásahu se cítili dost nekonformně. Během našich setkávání se naučili společné spolupráci a vzájemnému respektu, někteří z nich, jako třeba Eva, Květa a Josef si vzájemnou spolupráci začali vychutnávat. Domnívám se, že by bylo velmi vhodné a pro klienty prospěšné zařazovat častěji aktivity pro posílení skupinové spolupráce i do výukových aktivit žáků s mentálním a kombinovaným postižením.

3. *Arteterapeutické aktivity posilují v rodinách mladých dospělých lidí s mentálním a kombinovaným postižením rodinné vztahy a vazby.*

Rodina představuje pro klienty s mentálním a kombinovaným postižením základní a zcela nenahraditelné sociální prostředí. Dlouhodobá a pravidelná arteterapeutická setkávání posilují v rodinách mladých dospělých lidí s mentálním a kombinovaným postižením rodinné vztahy a vazby, i tato hypotéza byla praktickou částí absolventské práce potvrzena.

Šárka v začátcích arteterapeutických setkání velmi často hovořila o svém zemřelém dědečkovi, toto téma zpracovávala delší dobu, nyní došlo z její strany k přijetí situace a následnému zklidnění.

Jana prochází velmi složitým obdobím po rozvodu rodičů, zpočátku velmi těžce nesla odstěhování otce a sestry. S danou situací se postupně vyrovnává, začíná ji přijímat. Nyní ještě není srovnána s odchodem své sestry, Janě chybí společně strávené chvíle a vzájemná komunikace. Současně se nyní vyrovnává s dlouhodobou hospitalizací své matky. Právě

vzhledem k této nepříznivé rodinné situaci Janě velmi prospívají pravidelná arteterapeutická setkávání, cítí se ve skupině uvolněně a bezpečně a dá se předpokládat, že část tohoto aktuálního naladění si přenáší i do svého dalšího prožívání mimo skupinu.

Květa v úvodních setkáváních často hovořila o domácích konfliktech a sporech, jichž byla ústředním tématem. Těžce nesla, že na ni rodiče někdy zvyšují hlas, vinu přisuzovala výhradně rodičům a jejich nepochopení Květiných potřeb a zájmů. K těmto situacím docházelo zejména, když se Květa oddávala své pohodlnosti, odmítala pomoci s drobnými domácími pracemi, odmítala chodit na procházky, cvičit (*Květa je silně obézní, rodiče se snaží ze zdravotních důvodů o snížení její tělesné hmotnosti*). V průběhu arteterapeutických setkávání se Květa potkala i s obtížemi jiných lidí, byla vedena k náhledu na jejich rodinné konflikty „z druhé strany“, učila se přijímat možné varianty řešení konfliktních situací. Uvědomila si, že její rodina je založena na oboustranně láskyplných vztazích. V závěru našich setkávání rodinné konflikty vymizely.

U některých klientů (Šárka, Jana, Květa) je vhodné uvažovat o rodinných arteterapeutických setkáváních zaměřených na vzájemnou komunikaci, spolupráci, pochopení vnímání a cítění blízkých.

Naplnění arteterapeutických cílů

Pravidelná arteterapeutická setkávání zcela naplnila stanovené krátkodobé i dlouhodobé cíle. U klientů došlo k posílení adekvátního vnímání sebe sama a rozvoji komunikace a spolupráce ve skupině. Arteterapeutické aktivity přispěly k úspěšné socializaci mladých dospělých lidí s mentálním a kombinovaným postižením, podpořily a posílily kvalitní rodinné vazby a vztahy klientů.

7 ZÁVĚR

Absolventská práce nese dvě základní linky.

Tou první je nesporný přínos arteterapeutických aktivit pro klienty s mentálním a kombinovaným postižením nejen z pohledu jejich celkového osobnostního rozvoje, ale i z pohledu zkvalitňování a posilování mezilidských vztahů. Klienti prožívali společné chvíle v ovzduší vzájemné otevřenosti a důvěry v bezpečném prostředí. V důsledku prožitých setkání měli možnost nahlédnout na své vlastní problémy i očima druhých, hledat možná řešení pro ně tíživých situací, učit se naslouchat druhým, nebo se „jen“ uvolnit a užívat si přítomných okamžiků. V průběhu týdne se klienti opakovaně chodili ptát, co budeme příště dělat, sdělovali mi, že už se moc těší „na středu“.

Druhou, neméně podstatnou linkou, je osobnostní a profesní přínos zpracování tématu pro mne samotnou. Potvrdila jsem si správnost svého rozhodnutí intenzivně se arteterapii věnovat, uvědomila jsem si své vlastní možnosti a předpoklady v této oblasti. Naučila jsem se systematické arteterapeutické práci nejen v oblasti příprav a vlastního vedení arteterapeutických setkání, ale i v neméně důležité oblasti vyhodnocování proběhlých aktivit, vytvoření závěrů a nastínění možností další arteterapeutické práce s klienty. Měla jsem i příležitost uvědomit si svou vlastní chybu a s ní pak dále pracovat.

Během realizace praktické části absolventské práce jsem měla možnost některé z arteterapeutických aktivit drobně upravit, doplnit. Jednalo se vždy o reakci na aktuální dění ve skupině, případně o úpravu aktivity z důvodu zohlednění individuálních možností a schopností klientů s mentálním a kombinovaným postižením.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BENÍČKOVÁ, Marie. *Muzikoterapie a edukace*. Praha: Grada, 2017. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-4238-0.

BENDOVÁ, Petra a Pavel ZIKL. *Dítě s mentálním postižením ve škole*. Praha: Grada, 2011. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-3854-3.

DAVIDO, Roseline. *Kresba jako nástroj poznání dítěte: [dětská kresba z pohledu psychologie]*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-717-8449-4.

HERMOCHOVÁ, Soňa a Jana VAŇKOVÁ. *Hry pro rozvoj skupinové spolupráce*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0727-6.

KANTOR, Jiří. *Medicínské aspekty omezení hybnosti*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 978-80-244-3709-5.

LHOTOVÁ, Marie a Evžen PEROUT. *Arteterapie v souvislostech*. Praha: Portál, 2018. ISBN 978-80-262-1272-0.

LIEBMANN, Marian. *Skupinová arteterapie: nápady, témata a cvičení pro skupinovou výtvarnou práci*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-729-9.

OŠLEJŠKOVÁ, Hana a Marie VÍTKOVÁ. *Východiska, podmínky a strategie ve vzdělávání žáků s těžkým postižením na základní škole speciální: Bases, conditions and strategies for teaching pupils with severe disabilities in special schools*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6673-1.

ROGERS, Vanessa. *Hry a aktivity pro zkoumání emocí: pro děti školního věku*. 1. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0920-1.

RIEGER, Zdeněk. *Lod' skupiny: inspirace pro současné i budoucí lodivody ve skupinové terapii*. Praha: Portál, 2007. Spektrum (Portál). ISBN 978-80-7367-222-5.

SLAVÍKOVÁ, Vladimíra, Jan SLAVÍK a Sylva ELIÁŠOVÁ. *Dívej se, tvoř a povídej!: artefiletika pro předškoláky a mladší školáky*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0876-1.

SLAVÍKOVÁ, Vladimíra, Helena HAZUKOVÁ a Jan SLAVÍK. *Výtvarné čarování: artefiletika pro předškoláky a mladší školáky*. 2., upr., (V SPL-Práce 1. [sic]) vyd. Úvaly: Albra (redakce SPL-Práce), 2010. ISBN 978-80-7361-079-1.

SLOWÍK, Josef. *Speciální pedagogika*. Praha: Grada, 2007. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-1733-3.

SVOBODA, Mojmír, Dana KREJČÍŘOVÁ a Marie VÁGNEROVÁ. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vydání třetí. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0899-0.

ŠEBLOVÁ, Helena. *Kniha léčebných obrazů*. 2. vyd. Krnov: HEMAX, 2006. ISBN 80-239-7386-X.

ŠICKOVÁ-FABRICI, Jaroslava. *Základy arteterapie*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese / Marie Vágnerová*. Vyd. 3., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-717-8802-3.

VALENTA, Milan a Olga KREJČÍŘOVÁ. *Psychopedie: kapitoly z didaktiky mentálně retardovaných*. Olomouc: Netopejř, 1997. ISBN 80-902-0579-8.

VALENTA, Milan. *Psychopedie: [teoretické základy a metodika]*. 5., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Parta, 2013. ISBN 978-80-7320-187-6.

VALENTA, Milan, Jan MICHALÍK a Martin LEČBYCH. *Mentální postižení*. 2., přepracované a aktualizované vydání. Praha: Grada, 2018. Psyché (Grada). ISBN 978-80-271-0378-2.

VÍTKOVÁ, Marie. *Integrativní speciální pedagogika: sborník k projektu "Škola pro všechny" realizovaný s podporou Vzdělávací nadace Jana Husa*. Brno: Paido, 1998. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-859-3151-6.

Zákon 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)

UMĚLECKÉ TERAPIE. *SCS.ABZ.CZ Slovník cizích slov* [online]. 2020 [cit. 2020-01-02]. Dostupné z: https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/hledat?cizi_slovo=umelecke%20terapie&typ_hledani=prefix

ARTESVĚT. <https://artesvet.estranky.cz/> [online]. © 2019 eStránky.cz: ArteSvět, 2019 [cit. 2020-01-02]. Dostupné z: <https://artesvet.estranky.cz/clanky/arteterapie/metody-arteterapie/>